

Arkeologia nyt

2022

Ravattulan puku -erikoisnumero

Villamekon alta vilkkuvat punaiset sukat
Ravattulan puvun nauhat
Ravattulan puvun valmistuskurssi
Mistä sopivaa lankaa? Kokeiluja tarvitaan
Löydöstä muinaispuvuksi
Hautamerkin suojissa Ravattulan Ristimäellä
Hampaat paljastavat Ristimäen vainajien alkuperän
Kuulumisia kivikauden kaivauksilta Jäkärästä
Paimion ja Halikon uhrilähteillä

2022

25. vuosikerta

Ilmestyy kerran vuodessa

Julkaisija:

Turun Maakuntamuseon ystävät
– Åbo Landskapsmusei vänner ry
Arkeologian jaosto
– Arkeologi sektionen
Turku

Päätoimittaja:

Nora Kivisalo
Muorinkuja 3 F 11
20900 Turku
puh. 045 7877 4487
norakivisalo@gmail.com

Toimituskunta:

Liisa Hyvönen
Hanna Lehmusto
Leif Michaelsson
Mikko Pulla

Taitto:

Johanna Marttila

Tilaukset ja ilmoitusmyynti:

arkeoinfo@gmail.com

Painopaikka:

Painosalama, Turku

ISSN 1236–4827

Ilmoituskoot ja -hinnat:

Koko sivu (180 x 255 mm), 400 e
1/2 sivua (180 x 125 mm), 200 e
1/4 sivua (180 x 60 mm), 100 e
Neliö (118 x 125 mm), 100 e
Vaakakehys (118 x 60 mm), 50 e

Kansikuva:

Ravattulan muinaispuku
julkistettiin syyskuussa 2021.

KUVA ANNE-MARI LIIRA

3 Pääkirjoitus

Nora Kivisalo

4 Ravattulan puku

Villamekon alta vilkkuvat punaiset sukat

Jaana Riikonen

10 Ravattulan puvun nauhat

Maikki Karisto ja Jaana Riikonen

14 Ravattulan puvun valmistus

Kurssi Paimion opistolla heinäkuussa 2021

Kristiina Juvas

16 Mistä sopivaa lankaa?

Kokeiluja tarvitaan

Helena Honka-Hallila

19 Löydöstä muinaispuvuksi

Hanna Lehmusto

20 Hautamerkin suojissa

Ravattulan Ristimäen erilaiset hautarakenteet

ja niiden käyttötarkoitus

Siiri Tuomenoja

26 Hampaat paljastavat Ravattulan Ristimäelle

haudattujen vainajien alkuperän

– Strontiumpitoisuudet kertovat myös yksilöiden liikkuvuudesta

Juha Ruohonen

30 Kuulumisia kivikauden kaivauksilta Jäkärlestä

Harrastaja-arkeologin kaivaustunnelmia

Jemina Rajamäki

Kaivauksen tuloksista vuonna 2021

Jan Fast

34 Jumalten tuho

Hjalmar Appelgrenin jäljissä Paimion ja Halikon uhrilähteillä

Janne Rantanen ja Timo Muhonen

Arkeologian harrastajilla on omat facebook-sivut. Käy tykkäämässä sivuista, liity seuraajaksi ja osallistu keskusteluun. Sivut löydät nimellä "arkeologian ystävät".

Erityislaatuinen ja jälleen ajankohtainen Ravattulan Ristimäki

KUVA ALIISA KIVISALO

Kuten lehden kannesta voi päätellä, tämän numeron keskeisenä teemana on Kaarinan Ravattulan Ristimäki, jossa syyskuussa 2010 käynnistyivät Turun yliopiston arkeologian oppiaineen opetuskaivaukset Juha Ruohosen johdolla. Tämän ensimmäisen kaivauksen aivan viimeisinä päivinä osuttiin onnekaasti ruumiskalmistoon, josta ehdittiin tutkia yksi ristiretkiaikaiseksi tulkittu hauta. Tämä oli eteenpäin sysäävä askel seuraavien vuosien kaivauksille, jotka jatkuivat vuoteen 2016.

Kaivausten jälkeen oppiaineen koordinoiman *Ravattulan Ristimäki* -tutkimushankkeen toiminta on jatkunut – ja jatkuu edelleen – yhteen kootun aineiston monitieteellisen analysoinnin ja julkaisemisen merkeissä. Yhtenä tuoreena esimerkkinä on tässä numerossa Juha Ruohosen esittelemät strontiumanalyyysin tulokset, jotka valaisevat Ravattulan Ristimäelle haudattujen vainajien alkuperää ja liikkuvuutta koskevia kysymyksiä. On kiehtovaa, mitä hampaista saatu tieto kertoo alueen yksilöistä ja laajemmin koko yhteisön elinpiiristä, kuten esimerkiksi miten läheltä tai kaukaa puoliso on löytynyt.

Kaivausvuosien aikana on koettu monta merkittävää käännekohtaa. Yksi niistä oli elokuussa 2013, jolloin löytyi 1100-luvun loppupuolelle ja 1200-luvun alkuun ajoittuvan kirkkorakennuksen perustus. Ristimäki nousikin tämän ansioista laajaan julkisuuteen Suomen tähän asti vanhimpana tunnettuna kirkonpaikkana.

Kirkon ympäristöstä tähän asti kaivetut hautaukset ovat tarjonneet yllätyksiä ja omaperäistäkin aineistoa. Kalmiston arviolta noin neljästä sadasta hautauksesta on tutkittu 61 ruumishautaa, jotka ovat avanneet harvinaislaatuisten näkymän rautakauden ja keskiajan taitekohtaan Aurajokilaakson alueella.

Tutkituista haudoista poikkeukselliseksi osoittautui kirkon vierestä vuonna 2016 kaivettu naisenhautaus (41/2016), joka ajoittuu 1200-luvun alkuun. Haudan vainajan vaatetuksen jäännöksissä voi havaita paitsi

pitäytymistä myöhäisrautakauden lounaissuomalaisissa perinteissä, myös keskiajan eurooppalaisen muodin uusia tuulia. Tämän hauta-aineiston erityispiirteiden pohjalta voitiin syksyllä 2018 käynnistää pukuhanke, jonka eri vaiheista ja toteutuksesta Jaana Riikonen kertoo tässä yksityiskohtaisemmin.

Pukuhanke huipentui viime syksynä 2021 Ravattulan puvun julkistamistilaisuuteen Kuralan Kylämäen Tryskimakasiinissa. Voimme siis juhlia järjestyksessä kymmenennen suomalaisen muinaispuvun syntytarinaa, ja samalla sen taustalla tehtyä pitkäjänteistä työtä, johon ovat osallistuneet useat tutkijat sekä muinaistekniikan ja käsityöalan ammattilaiset, opiskelijat ja harrastajat. Huomattavaa on myös, että suuri osa työstä on tehty vapaaehtoisvoimin. Hankkeen yhtenä kohokohtana on vielä tänä vuonna 2022 julkaistava Ravattulan puvun tieto- ja ohjekirja, joka kokoaa yhteen Ravattulan Ristimäen ja muinaispukuhaudan tieto-osuudet sekä yksityiskohtaiset ohjeet puvun eri osien tekoon.

Ravattula-aiheiden lisäksi poikkeamme tässä numerossa vielä Paimion ja Halikon uhrilähteillä Hjalmar Appelgrenin jalanjäljissä sekä tunnelmoimme helteisen hetken kiviakauden kaivauksilla Turun Jäkärlässä. Kesän 2021 kaivaukset saavat iloksemme jatkoa kuluvan vuoden kesäkuussa.

Tänä vuonna juhlistamme myös lehden 30-vuotista taivalta: *Arkeologia nyt* -lehden ensimmäinen numero näki päivänvalon vuonna 1992! Alusta asti lehden tarkoitus on ollut luoda yhteinen foorumi niin arkeologian harrastajille kuin ammattilaisillekin, ja tiedottaa ajankohtaisista tutkimuksista ja tapahtumista kaikille arkeologiasta kiinnostuneille. Samalta pohjalta on syntynyt myös Facebookin *Arkeologian ystävät* -tiedotus- ja keskusteluryhmä, jossa on tällä hetkellä jo yli 8800 jäsentä. Erityistä kiinnostusta ja keskustelua herättävät monet paikalliset aiheet, joita myös lehti osaltaan nostaa esiin, nyt ja jatkossa.

Nora Kivisalo

RAVATTULAN PUKU

Villamekon alta vilkkuvat punaiset sukat

JAANA RIIKONEN

Hautalöydöstä puvuksi

Syyskuussa 2021 julkistettiin Turussa Kuralan Kylämaässä uusi muinaispuku, Ravattulan puku, joka perustuu vuonna 2016 Kaarinan Ravattulan Ristimäeltä löydettyyn hautaan. Arkeologi *Juha Ruohosen* johtamilla Turun yliopiston arkeologian oppiaineen kaivauksilla Ristimäeltä oli jo tätä aikaisemmin löydetty Suomen vanhimman tunnetun kirkon perustus. Naisenhauta 41/2016, jossa oli säilynyt harvinaisen paljon tekstiilinjänteitä vainajan vaatetuksesta, sijaitsi kirkon seinän vieressä ja ajoittuu

1200-luvun alkuun, rautakauden ja keskiajan taitteeseen.

Haudan löytötaso nostettiin talteen isoina maapaakkuina, jotka tutkittiin Turun museokeskuksen konservointilaboratoriossa; näistä tutkimuksista on kerrottu lehden aikaisemmissa numeroissa. Tunnistetuissa vaatekappaleissa on myös sellaisia, joita ei ole aikaisemmin tavattu suomalaisista hautatekstiileistä, mikä antoi kimmokkeen tehdä löytöön perustuva pukuennallistus.

Pukuhanke alkoi syksyllä 2018, ja puvun prototyyppi valmistui vuonna 2020, mutta sen julkistus lykkääntyi koronapandemian vuoksi. Lisäaika antoi

mahdollisuuden tehdä puvusta toinen ja kolmaskin versio ja samalla tarkentaa puvun yksityiskohtia. Ensimmäinen Ravattulan puku tehtiin tekstiili- ja muinaistekniikan artesaani *Sue Salmisen* johdolla, ja sen tekemiseen osallistui vapaaehtoistyönä monia käsityöalan ammattilaisia, harrastajia ja opiskelijoita. Prototyypin mekon valmistanut tekstiilitutkija *Helena Honka-Hallila* on pääosin tehnyt kaksi muuta pukua. Suomen muinaistutkimuksen tuki ry on osallistunut hankkeen materiaalikustannuksiin, mutta puvut valmistuivat talokootyön ja lahjoittajien rahallisen tuen ansiosta.

MUINAISPUVUT

pohjautuvat arkeologisesti
tutkittuihin hautalöytöihin ja ajoittu-
vat rautakauden lopulle tai varhaiseen
keskiaikaan, 1000–1200-luvuille.

KANSALLISPUVUT

sen sijaan ovat 1700- ja 1800-luvun
kansanomaisten juhlapukujen
toisintoja.

Suomen kymmenes muinaispuku

Ravattulan puku on kymmenes suoma-
lainen muinaispuku; ne kaikki ovat nais-
ten asuja. Ensimmäinen, Aino-puvuksi
kutsuttu, tehtiin jo 1800-luvun lopulla.
Edellisen kerran uuden puvun malli-
kappale julkistettiin vuonna 1996, kun val-
mistui Mikkelin seudun muinaispuvun
lopullinen versio.

Aurajoen varrella vain muutaman kilo-
metrin päässä toisistaan olevista haudoista
on nyt pukurekonstruktiot, jotka kuvas-
tavat eri aikakausien muotia. 1990-lu-
vun alussa valmistuneen Kaarinan puvun
perustana oleva hauta löytyi Katariinan
kirkon läheltä, ja puku edustaa 1000-luvun
alkua ja viikinkiaikaa, Ravattulan puku
puolestaan 1200-luvun alkua, ja siinä nä-
kyy jo keskiajan vaikutteita.

Ravattulan pukua erottaa muista mui-
naispuvuista etenkin kaksi asiaa: sen
peruselementti on yksimittainen villa-
mekko ja pukuun kuuluvat kangassukat.
Muissa muinaispuvuissa hame kiinni-
tetään kahdella soljella olkapäiltä. Ra-
vattulan pukuun kuuluu vain yksi pieni
hopeasolki, joka löytyi keskeltä vainajan
rintaa ja jonka käyttötarkoitusta ei tie-
detä varmasti. Kangassukkien jäänteet

← Ravattulan puvun mekosta ja huivista
on kaksi eri versiota: luonnonväriäinen ja
värikäs. KUVA ANNE-MARI LIIRA

→ Ravattulan puvun prototyypin kan-
kaat kudottiin ahvenanmaanlampaan
villasta kehrätystä langoista. KUVA JAANA
RIIKONEN

// Ravattulan pukuun ei kuulu kalliita koruja, ja itse tehtynä puvusta tulee kohtuuhintainen muinaispuku. Puvun valmistaminen vaatii kuitenkin tekijältään hyvää ja harjaantunutta käsityötaitoa.

löytyivät nyt ensimmäisen kerran haudasta. Aikaisempien löytöjen perusteella tiedettiin, että rautakaudella on käytetty ainakin sääriseiteitä ja neulakinnastekniikalla valmistettuja sukkia.

Kaikki Ravattulan puvun vaatekappaleet pellavapaitaa lukuun ottamatta ovat toimikkaaksi kudottua villakangasta. Seuraavassa puvun osat esitellään lyhyesti perusteluineen. Puku pohjautuu pääosin haudan 41/2016 tekstiililöytöihin, mutta ”puuttuvia palasia” täydennettiin toisista Ristimäen haudoista ja vastineita etsittiin myös muista samanaikaisista löydöistä. Jos aikalaisvastinetta ei löytynyt, turvauduttiin käytännölliseen ratkaisuun tai kokeiltiin jotain, mikä näyttää ja tuntuu hyvältä.

Värivalinnoissa joustettiin välillä tarkoituksella tutkimustiedosta. Värien määrittämiseen käytetty kromatografinen analyysi antaa tiedon, onko kuidussa tunnistettua väriainetta, mutta esimerkiksi punaisen tai sinisen värisävyä se ei kerro. On myös mahdollista, että kaikki väriaineet eivät säily haudassa tai että niitä ei tunnisteta analyysissä.

Pellavapaita

Hopeasoljen kohdalla oli säilynyt pienempi palanen kasvikuudusta kudottua palttinakangasta. Kuidun lajia ei ole

↖ Villamekon alle puetaan pitkä pellavapaita. Kangassukat on ommeltu kahdesta kappaleesta. KUVA JAANA RIIKONEN

↖ Poimutus kokoaa mekon väljyyttä. Mekon hihan alta näkyy paidan hihansuu. KUVA JAANA RIIKONEN

← Mekon V-muotoisen pääntien juuressa on pieni poimu. KUVA JAANA RIIKONEN

→ Viereisellä sivulla mekko värikkäänä ja luonnonvärisenä. KUVA ANNE-MARI LIIRA

määritetty, mutta muinaispukuun tehtiin kansanomaisen mallin mukaan pitkä pel-lavainen aluspaita. Paidan käänteet ovat 3 mm leveät toisessa Ristimäen haudassa säilyneen paidan hihansuun mukaan.

Punaiset kangassukat

Hautalöytöön perustuen Ravattulan puvun sukat on tehty vanutetusta, krapilla eli värimataralla punaiseksi värjätystä villatoimikkaasta, ja ne ulottuvat polven päälle. Sukat kiinnitetään polven alapuolelta kapealla kuviollisella lautanauhalla, jonka päitä koristavat pronssispiraalit, lankapunokset ja -tupsut.

Villamekko

Ravattulan puvun mekon pääntie on hautalöydön mukaisesti V-muotoinen ja laaja helma on ommeltu kuudesta erilevyydestä kappaleesta. Kappaleet eivät ole kiilamaisia, eikä haudasta löytynyt ratkaisua siihen, kuinka vaatteiden yläosaan saadaan istuvuutta. Kainaloiden alle tehtiin poimutus, joka kokoaa sivujen väljyyden.

Mekkokankaan loimessa ja kuteessa vuorottelee kaksi vaaleampaa ja tummempaa lankaa, jotka värianalyysin mukaan ovat värjäämätöntä villaa. Läpivalaisumikroskoopilla katsottuna kuidut näyttävät punasävyisiltä. Ensimmäiset kaksi mekkokangasta kudottiin luonnonvärisistä langoista, mutta kolmannesta kankaasta tehtiin punakeltainen, koska haluttiin kokeilla myös värikästä vaihtoehtoa.

Vyönauha

Mekon väljyys kootaan kapealla vyönauhalla. Sen kuvio on lautanauhan katkelmasta, joka löytyi mekkokankaan poimujen välistä. Mekkoa voi käyttää lautanauhalla vyötettynä myös ilman esiliinaa.

Sininen esiliina

Spiraaliputkin reunustettu esiliina, jonka kulmissa on pienet viuhkamaiset spiraalikoristeet, edustaa puvussa vanhaa rautakautista perinnettä. Esiliinan kiinnitysnauhat eivät ole säilyneet, mutta ristikkonauhojen malli saatiin toisesta Ristimäen haudasta.

Spiraalikoristeinen viitta

Sininen, ristiaiheisin spiraaliapplikaatioin koristeltu viitta kantaa ristiretkiajan perintöä. Ravattulan viitan erityispiirre on, että sen päissä ei ole hapsuja, vaan koko vaatetta kehystää pyöreäksi kudottu lautanauha. Viitan reunan kiinnityslenkki oli säilynyt haudassa, ja viitan kiinnittämistä varten punottiin villanyöri.

Huivi ja ohimokoristeet

Keskeltä vainajan rintaa löytyneen hopeasoljen alla ja päällä oli kangasta, jota ei tunnistettu muualta haudasta ja joka on värianalyysin mukaan värjäämätöntä villaa. Pukuun tehtiin pitkä, kapea villahuivi, joka kiedotaan pään ympäri ja voidaan kiinnittää soljella. Koska pukuhaudan solki oli erittäin huonokuntoinen, soljen koristelun mallina käytettiin paremmin säilynyttä hopeasolkea toisesta Ristimäen haudasta.

Huivi kudottiin harmaana, mutta myös punasävyisenä versiona, koska väri antaa kauniimman sävyn kasvoille ja sointuu hyvin punaisten sukkien kanssa. Pään voi peittää myös pellavaliinalla. Huivin tai liinan päälle solmitaan ohimokoristeet. Ristikkonauhan ja spiraalikoristeiden katkelmia löytyi vainajan kaulan kohdalta, ja niiden mukaan tehtiin valkea villanauha, jonka päissä olevat spiraalikoristeet riippuvat ohimoilta.

Jalkineet

Vainajan jalkineista oli jäljellä vain tumma jälki maassa. Pukuun sopivat nahkakengät valmistettiin sen tietämyksen mukaan, mitä on ajankohdan jalkineista.

Varakas muodin edelläkävijä

Villamekko ja punaiset kangassukat edustavat Ristimäen haudan 41/2016 vainajan asussa keskiajan eurooppalaista muotivaikutusta. Krappi oli Suomessa tuohon aikaan harvinainen ja kallisarvoinen tuontiväriaine, jonka käyttö on edellyt-

tänyt erityistä osaamista. Myös haudasta löytyneet monenlaiset nauhat osoittavat korkeaa, erikoistunutta käsityötaitoa. Asukokonaisuus hopeasolkineen kuvastaa sekä kantajansa varakkuutta että muodikkuutta.

Ohjekirja tulossa

Ravattulan puku edustaa oman aikamme tulkintaa hautalöydöstä. Uusien löytöjen ja tutkimusmenetelmien kehittymisen myötä samaa aineistoa saatetaan myöhemmin tulkita toisin.

Monivuotinen ja sangen perusteellinen pukuhanke päättyy Ravattulan puvusta julkaistavaan tieto- ja ohjekirjaan. Kesällä 2021 järjestettiin Paimiossa työväenopistojen opettajille ja muille alan ammattilaisille tarkoitettu kurssi, jolla myös testattiin puvun valmistusohjeita käytännössä.

Ravattulan pukuun ei kuulu kalliita koruja, ja itse tehtynä puvusta tulee kohtuuhintainen muinaispuku. Puvun valmistaminen vaatii kuitenkin tekijältään hyvää ja harjaantunutta käsityötaitoa, koska siinä käytetään monia erikoistekniikoita, jotka saattavat vaikeudellaan lannistaa aloittelevan käsityöharrastajan.

← Viereisellä sivulla esiliina, mekon vyönauha (vas.) ja esiliinan kiinnitysnauhat, jotka kierretään ristiin selän takaa ja solmitaan eteen. KUVA ANNE-MARI LIIRA

↗ Tällä tavalla kiedottuna ja soljella kiinnitettynä villahuivi muistuttaa huppua.

KUVA JAANA RIIKONEN

→ Pään ympäri kiedotun villanauhan spiraalikoristeinen riipusosa on ohimokoriste. KUVA JAANA RIIKONEN

↓ Korupaja Vaskikäärme valmistaa Ravattulan puvun hopeasolkea.

KUVA JAANA RIIKONEN

RAVATTULAN PUVUN NAUHAT

MAIKKI KARISTO JA JAANA RIIKONEN

Ravattulan Ristimäen haudan 41/2016 tekstiileissä, joihin Ravattulan muinaispuku perustuu, käytettiin eri tekniikoin valmistettuja nauhoja moneen eri tarkoitukseen. Nauhat olivat tärkeä osa vaatekappaleesta, ja niitä oli hyöty- ja koristetarkoituksessa lähes jokaisessa vaatekappaleessa. Lautanauhoja kudottiin pienillä nelikulmaisilla laudoilla, ristikkonauhoja punottiin peukaloimalla ja nauhojen päitä viimeisteltiin pylväs-punoksin. Kaikki nauhat oli valmistettu erittäin ohuista langoista, ja siksi ne ovat hyvin kapeita: leveydet vaihtelevat 3–10 mm:n välillä. Loimi oli kerrattua

villalankaa, kude kerrattua villalankaa tai ohutta kertaamatonta, kasvikuudusta kehrättyä lankaa.

Aloitus- ja huolittelunauhat

Kangaskappaleiden kutominen aloitettiin pystykangaspuissa lautanauhalla, jonka kudeloangoista muodostettiin kankaan loimilangat. Kankaita myös viimeisteltiin kutomalla niiden päihin huolittelulautanauhat. Näissä nauhoissa käytettiin erityisesti niihin sopivaa tekniikkaa, jossa kuhunkin kuvio-osan kudontalautaan pujotetaan vain kaksi lankaa neljän sijasta.

Siten syntyy tavallista ohuempaa nauhaa, joka vastaa paksuudeltaan kangasta eikä siksi aaltoile reunassa. Tällaista kaksilankaisena kudottua nauhaa kutsutaan limityskuosiksi, sillä pinnan rakenne muistuttaa limittäin muurattua tiiliseinää.

Haudassa oli säilynyt esiliinan alareunaa, jossa on limityskuosinen aloituslautanauha (kuva 1). Vaatteen helmassa

1. Ravattulan puvun prototyypin esiliinan alareunassa on aloituslautanauha hautalöydön mukaisesti, sillä Tuija Hukkanen kutoi esiliinakankaan pystypuissa.

KUVA JAANA RIIKONEN

2

oli siis se pää, josta kutominen oli pysty-
puissa aloitettu. Kun Ravattulan puvun
esiliinakangas kudotaan vaakakangas-
puissa, sen kumpaankin päähän tehdään
erilainen limityskuosinen lautanauha
huolittelunauhaksi.

Haudassa oli säilynyt laajalti mekon
helmaa, joka on ommeltu erilevyisistä
kappaleista. Neljän kankaankappaleen
reunassa on tavanomainen käänne,
mutta kahden kappaleen reunasta tun-
nistettiin kankaan aloituslautanauhaa
(kuva 2). Nauha on hyvin kapea ja ku-
dottu vain kolmella laudalla. *Helena
Honka-Hallila* selvitti nauhan rakenteen,
joka saa nauhan reunan näyttämään hie-
man aaltomaiselta.

Koska Ravattulan puvun mekko-
kangas kudottiin nykyaikaisilla vaaka-
kangaspuilla, muinaispuvun mekon
helmakappaleet, joissa olisi pitänyt olla
kankaan aloitusreuna, viimeisteltiin huo-
littelulautanauhalla (kuva 2).

Ristikkonauhhat

Malli Ravattulan puvun esiliinan kiin-
nitysnauhoihin ja niiden pylväspäätte-
lyyn saatiin Ristimäen haudasta 44/2016.
Kolmiväriset peukaloimalla tehdyt ris-
tikkonauhhat kiinnitetään esiliinan ylä-
kulmiin siten, että nauhojen alkuun pu-
notut lenkit pujotetaan ensin kankaan
läpi ja sitten nauha pujotetaan lenkistä
(kuva 3). Nauhat kiedotaan selän takaa
eteen ja solmitaan rusetille.

Pukuhaudasta 41/2016 löytyi vainajan
kaulan kohdalta spiraalikoristeita, jotka
on pujotettu samalla tavalla peukaloi-
malla valmistettuun ristikkonauhaan
(kuva 4). Jäänteet ovat ohimokoris-
teesta. Se koostuu villanauhasta, jonka
kumpikin pää haarautuu riipusosaksi.
Ravattulan puvun ohimokoristeiden nauha
tehtiin luonnonvalkeasta villalangasta,
koska hautalöydön kuitunäytteestä ei
löytynyt merkkejä värjäyksestä.

2. Puvun mekon helmassa on huolittelu-
nauhaa, hautakankaassa aloituslauta-
nauhaa. KUVAT MAIKKI KARISTO JA ANNE-MARI LIIRA

3. Ristikkonauhan kiinnitys esiliinan
yläkulmaan. Esiliinan ja kiinnitysnauhat
valmisti Tuija Hukkanen. KUVA JAANA RIIKONEN

4. Ohimokoristeiden ristikkonauhaa
haudasta 41/2016. Piirroksessa peukaloi-
malla valmistettavan 13-lankaisen nauhan
rakenne. KUVA JA PIIRROS MAIKKI KARISTO
Otsikkokuvassa peukalointi meneillään.
KUVA JAANA RIIKONEN

3

4

Pyöreä lautanauha

Haudassa oli säilynyt katkelmia viitan pitkistä sivuista. Viitan reunoihin oli kiinnitetty koristeeksi pyöreä eli tuppiloksi kudottu lautanauha (kuva 5). Pintarakenteeltaan silmukkamaisen tuppilolauhan halkaisija on noin 4 mm, ja se on kudottu 8 laudalla. Loimi on yksivärinen sininen, mutta piiloon jäävä kude on luonnonruskeaa villalankaa.

Viitan päätyä ei ollut haudassa säilynyt, mutta muinaispuvun viitan päädyt päämattiin, ja pyöreä lautanauha kiertää koko viittakankaan ympäri (kuva 6). Todennäköisesti tällainen viitan rakenne on Ristimäen haudassa 38/2016, jossa viitan kulmakohta on säilynyt.

Kuviolliset lautanauhat

Haudassa vainajalla oli jalassaan kangassukat, jotka oli sidottu lautanauhalla. Nauha oli kiedottu kaksi kertaa säären ympäri polven alapuolelta ja koristeelliset nauhanpäät asetettu säären päälle poikittain. Oikean säären sukkanauhan kummankin pään kaksi pylväspunosta ja jäänteitä pronssispiraalikoristeista on säilynyt (kuva 7). Pylvää on valmistettu nauhan päiden hapsuista punomalla. Löydöstä tunnistaa myös muhkeat päätytupsut, joihin on lisätty punaisia lankoja.

Oikean ja vasemman säären ympäri kiedotut sukkien sidontanauhat ovat

erilevyiset, mutta niiden kuvio on täsmälleen sama. Oikean säären nauha on leveydeltään 6 mm ja vasemman 3 mm. Muinaispukuun molemmat nauhat tehtiin saman levyisinä, 6-millisinä. Pikku-ruutuisen kuvion pohjaväri on valkea, ruudut ovat sinisiä ja punaisia (kuva 8).

Nauhat on kudottu kahdeksalla nelilankaisella laudalla kuviopujotustekniikalla, mikä tarkoittaa sitä, että eriväriset langat on pujotettu lautoihin tarkalleen ruutukuvion mukaan. Siten kuvio on ohjelmoitu lautoihin ja se muodostuu ja toistuu koko ajan samanlaisena, kun lautoja kiertää aina samaan suuntaan, esimerkiksi eteenpäin.

Nauhan reunoihin muodostetaan yhdellä reunalaudalla tuppilohulpio eli pyöreä reuna, joka vahvistaa nauhaa ja piilottaa sinisen villakuteen näkyvistä.

Mekon poimujen välistä löytyi noin 8 cm pitkä pätkä kuviollista lautanauhaa, josta analysoitiin hienoja diagonaali- ja kolmiokuvioita (kuva 9). Löytöpaikan perusteella nauhan käyttötarkoitusta ei pystytty varmistamaan. Vastaaventyypisiä nauhakuvioita on kuitenkin löydetty esimerkiksi Kaarinan Kirkkomäen, Maskun Humikkalan ja Mikkelin Tuukkalan kalmistojen haudoista. Niissä nauhoja on käytetty vyönauhoina. Siksi Ravattulan nauhalöydöstä päätettiin ottaa malli mekon vyönauhaan (kuva 10). Samaa kuviota käytetään nyt myös Ravattulan puvun logona.

Vyönauha on kudottu 17 laudalla, ja sen loimen väreinä ovat valkea, luonnonruskea ja sininen. Kuteena on käytetty kertaamatonta kasvikuittua. Myös tämän lautanauhan reunat on vahvistettu tuppilohulpiolla. Muinaispuvun mekon vyönauhan päät viimeisteltiin neljällä pylväspunoksella.

Muinaiset ekspertit

Ensisilmäyksellä nauhat ovat lähes huomaamaton osa vaatetuksessa. Ilman nauhankudonta- tai punontataittoa ei kuitenkaan olisi syntynyt kankaita, ei niiden hienoja viimeistelyjä eikä koriste-luja. Nauhojen valmistaminen on vaatinut alaan erikoistuneita ammattitaitoisia henkilöitä, jotka ovat hallinneet lukuisia taitoa ja tarkkuutta vaativia tekniikoita.

Kirjallisuus

- Karisto, Maikki & Kirjavainen, Heini & Riikonen, Jaana & Ruohonen, Juha 2020. *Ravattulan puku. Hautalöytö muinaispuvun perustana*. Suomen muinaistutkimuksen tuki ry. Turku.
- Karisto, Maikki & Pasanen, Mervi 2020. *Nauha-aarteita. Arkeologisia lautanauhoja Suomen rautakaudelta*. Salakirjat. Vantaa.

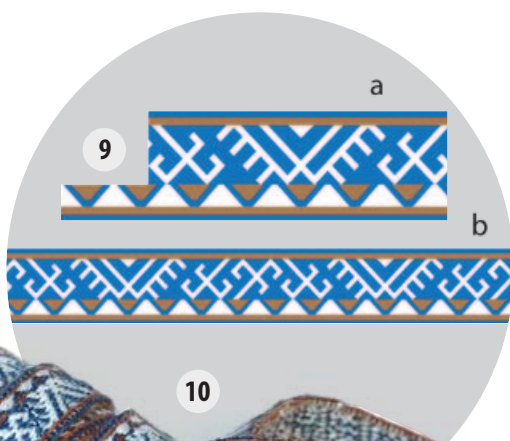

5. Viitan reunaan ommeltua tuppilolautanauhaa vasemmassa reunassa. KUVA MAIKKI KARISTO

6. Tuppilolautanauha kiertää puvun viittaa. KUVA JAANA RIIKONEN

7. Oikean jalan sukan sidontanauhan päiden pylväspunokset ja jäänteitä pronssispiraalikorisista. KUVA MAIKKI KARISTO

8. Punaiset kangassukat sidotaan tupsupäisillä lautanauhoilla. Sukat valmisti Sue Salminen, nauhat Maikki Karisto. KUVA JAANA RIIKONEN

9. Mekon vyönauhasta tunnistettu kuvio (a) ja siitä luotu toistuva nauhamalli (b). PIIRROS MAIKKI KARISTO

10. Ravattulan puvun mekon vyönauha. Nauhan kutoi Maikki Karisto. KUVA MAIKKI KARISTO

RAVATTULAN PUVUN VALMISTUS

Kurssi Paimion opistolla heinäkuussa 2021

KRISTIINA JUVAS

Viime keväänä huomioni kiinnitti sosiaalisessa mediassa julkaistu kurssi-ilmoitus Ravattulan puvun valmistamisen tekniikkakurssista Paimiossa. Ilmoitus oli selkeydessään ja sisältökuvaukseltaan puhutteleva. Järjestäjä tuntui tietävän mitä tarjoaa ja kenelle.

”Kurssilla opitaan Ravattulan puvun valmistamisen työvaiheita: kudotaan kankaanpaloja, harjoitellaan niiden viimeistelyä ja huolittelua, saumojen ompelua, spiraalikoristeiden valmistusta, erilaisten lautanauhojen kutomista ja ristikkonauhojen punomista sekä nauhojen pylväspäättelyä.

Huom.! Kurssilla ei valmisteta kokonaista pukua, vaan kurssin aikana käydään läpi Ravattulan puvun työvaiheet ja

opetellaan valmistustekniikat. Kurssilaiset kutovat itselleen vain kappaleen kangasta tai saavat valmiin kangaspalan, johon harjoitukset tehdään.

Kurssilaisella tulee olla hyvät valmiudet edellä mainittuihin tekniikkoihin (tekniikojen perustaitoja ei opeteta kurssin aikana). Kurssi on tarkoitettu ensisijaisesti kansalais- ja työväenopistojen yms. opettajille, jotta he voivat tahollaan järjestää myöhemmin kurssin Ravattulan puvun valmistamiseksi. Uusi muinaispuku julistetaan syyskuussa 2021.”

Kurssi piti mitä lupasi. Osallistujien lukumäärä oli rajoitettu niin, että kaikissa kolmessa rinnakkaisryhmässä oli neljä monipuolisesti käden taitoihin perehtynyttä, innostunutta kurssilaista. Ryhmäjako oli tehty valmiiksi, ja saimme alkajaisiksi viikon ”lukujärjestyksen”. Puvun tekemisen vaiheet oli onnistuttu sovittamaan aikatauluun niin, että kaikki kolme ryhmää etenivät vaihe

vaiheelta järkevässä järjestyksessä Helena Honka-Hallilan (kankaat ja ompelu), Tuija Hukkasen (spiraalikoristeet) ja Maikki Kariston (nauhat) opastuksessa.

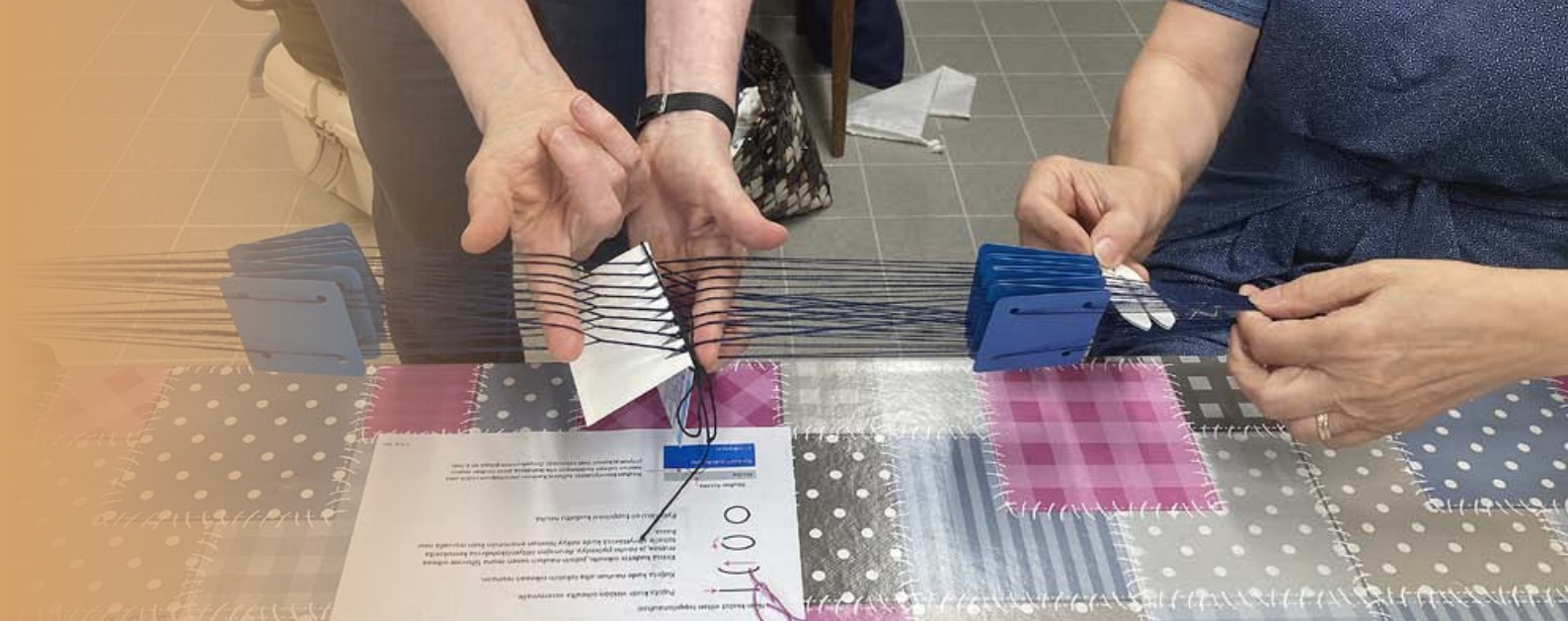
Monipuolista opetusta

Ensimmäinen kurssipäivä alkoi aamukahvilla ja Jaana Riikosen tiiviillä katsauksella Ravattulan kaivauksiin ja löytöihin, joihin tämä pukukokonaisuus perustuu. Opetusta oli päivittäin kuusi tuntia. Kokeneet opettajat pitivät huolen siitä, että aikataulu piti, mikä oli välttämätöntä näin suuren ja vaativan sisällön läpiviemiseen seitsemän päivän aikana. Ohjelma oli niin intensiivinen, että jok’ikinen minuutti tarvittiin kunkin aihealueen ja vaiheen opetteluun.

Oman ryhmäni ohjelma eteni maanantaista sunnuntaihin seuraavasti: Huolittelunauhat ja ristikkonauhat – Kankaiden kudonta ja huolittelu, paidan kaavoitus

↓ Kristiina Juvas (vas.) perehtyy viitan spiraalikoristeiden tekoon Tuija Hukkasen opastuksella. KUVA JAANA RIIKONEN

ja ompelu – Spiraalien valmistaminen
– Tuppilonauha, sukien sidontanauha
– Päähineen ompelu, sukan kaavoitus ja ompelu – Viitan spiraalikoristeet – Sukan sidontanauhan päättelyviimeistely – Viitan viimeistely – Ohimokoriste – Mekon vyönauha – Mekon kaavoitus ja ompelu – Esiliinan viimeistely.

On hämmästyttävää, miten ohuita lankoja, siroja ja monimutkaisia nauhoja ja huolitelluja on kyetty tekemään 1200-luvun olosuhteissa. Myös nykyaikaiset arkeologiset tutkimusmenetelmät ja tutkijoiden taidot ovat kunnioitusta herättäviä. Tekstiilien rakennetta, käytettyjä raaka-aineita ja värejä osataan selvittää pienen pienistäkin tekstiililöydöistä, jolloin tällainen pukurekonstruktio voidaan koostaa. Meitä helpottivat työskentelyssä hyvä valaistus ja asialliset työskentelytilat, selkeät ohjeet ja asiaansa paneutuneet opettajat. Kurssi oli erinomaisesti valmisteltu ja aikataulutettu.

Aherrusta ja oheisohjelmaa

Kurssipäivien sopiva rytmitys kahvi- ja lounastauoin sekä iltaohjelma tauottivat mukavasti ahertamista. Kurssin koordinaattori Jaana Riikonen hemmotteli meitä suussa sulavilla kahvileivillä ja mielenkiintoisilla opintokäynneillä. Osallistujilla oli mahdollisuus tutustua Paimion esihistoriallisiin kohteisiin, Paimion parantolaan ympäristöineen, lähialueen luontoon sekä *Juha Ruohosen* opastuksella Ravattulan Ristimäen kaivausalueeseen.

Mielestäni kurssin vaikuttavin hetki oli mahdollisuus päästä seuraamaan valmistumassa olevan Ravattulan puvun sovittusta ja kahden muun rinnakkaisen pukuvaihtoehdon esittelyä. Ravattulan puku ei koreile isoin korui, vaan sen vaikuttavuus perustuu näennäisen vaatimattomaan, hienostuneeseen kokonaisuuteen, joka koostuu mielenkiintoisista rakenteista.

↑ Ravattulan puvun viitan reunoihin ommeltavaa tuppilonauhaa eli pyöreäksi kudottua lautanauhaa voi kutoa yhtäaika molemmista päistä, vaikka parityönä. Kahden nauhalautanipun (kuvan siniset nauhalaudat) väliin keskelle lointa asetetaan loimilankoja erottava loimenjakaja (kuvan vaalea kartonki). KUVA JAANA RIIKONEN

Pidän kurssikokonaisuutta erittäin onnistuneena. Parhaiten järjestetty kurssi, jolle olen osallistunut. Ei ole syytä jättää mainitsematta positiivista tekemisen ilmapiiriä, jonka muodostumiseen kaikki kanssaosallistujat vaikuttivat Jaanan, Helenan, Maikin ja Tuijan lisäksi. Tämän kurssin toteutustapaa voisi käyttää myös muissa erilaisissa taitoja ja hyvin hitaita ja työläitä työvaiheita sisältävien kokonaisuuksien opetuksessa: opetellaan tehokkaalla kurssilla tarvittavat taidot, ja kukin voi sitten edetä projektinsa kanssa oman aikataulunsa mukaan.

← Spiraalikoristeiden valmistus vaatii tarkkuutta ja näppäriä sormia. Spiraaleja tarvitaan Ravattulan muinaispuvun viitaan, esiliinaan, sukanauhojen päihin ja ohimokoristeeseen. Kuvassa harjoitellaan ohimokoristeiden valmistusta: peukaloi-malla tehtyyn ristikkonauhaan pujotetaan pieniä spiraaleja ohjepiirroksen mukaan.

KUVA JAANA RIIKONEN

→ Pukukurssin kruunasi Ravattulan puvun esittely kurssilaisille. He näkivät ensimmäisinä uuden muinaispuvun valmiina. KUVA JAANA RIIKONEN

MISTÄ SOPIVAA LANKAA?

Kokeiluja tarvitaan

HELENA HONKA-HALLILA

Kun hautalöydön pohjalta aletaan tehdä muinaispukua, nousee heti esiin kysymys, mistä sopivaa lankaa. Kuitututkimuksella saadaan selville, minkä tyyppisestä langasta on kyse ja värianalyysillä voidaan selvittää väri. Mutta mistä löydetään villa, joka vastaa tutkimustuloksia?

↓ Erivärisiä ahvenanmaanlampaita.

KUVA TOIVE LEHTINEN

Lampaissa on eroja

Lampaiden jalostuksessa kiinnitetään nykyisin huomio lihaan ja villan laatu on toissijainen seikka. Villoissa on eroja sekä lammasyksilöiden että lammassrotujen välillä. Suomessa on kolme maataisrotua – suomenlammas, ahvenanmaanlammas ja kainuunharmas – joiden villa poikkeaa toisistaan muun muassa siinä, että ahvenanmaanlampaan villa ei huovu.

Ravattulan Ristimäen haudan 41/2016 tekstiileistä tehdyissä kuituanalyysseissä todettiin villan muistuttavan nykyisten ahvenanmaanlampaiden villaa. Siksi ensimmäinen Ravattulan puku päätettiin tehdä pääosin siitä.

Ennen kehruita Toive Lehtinen testasi kymmenen ahvenanmaanlammasyksilön villoja. Niissä ilmeni eroja, ja alus- ja päällysvillan suhde vaihteli. Osa villoista oli langaksi kehrätyinä piikikästä, kun taas

jonkun lampaan alusvillasta tuli pehmeää lankaa. Pitkästä villakuidusta saatu lanka oli puolestaan kiiltävää ja silkkimäistä. Käytännössä kaikki villat sekoitettiin ja kehräytettiin langaksi virolaisessa pienkehräämössä ensimmäistä pukua varten.

Toiven selvitys osoittaa hyvin erot lampaiden villoissa. Aiemmin, kun lampaita kasvatettiin villan takia, tähän kiinnitetiinkin jalostuksessa huomiota. Tärkeä seikka oli myös se, että keritsemisen jälkeen villat lajiteltiin.

Suomenlampaan villaa kuvataan Aino Hausmannin vuonna 1950 julkaistussa *Neuletöitä ja kankaita lajitellusta maatiaislampaan villasta* -kirjassa: ”Kaulassa ja lavoissa on lyhyttä pienikiharaista villaa, kyljissä hiukan pidempää ja loivakiha-raisempaa ja vihdoon reisissä karkeata, pitkää ja suoraa villaa. Lajittelu pyrkii saattamaan kiharuudeltaan samanlaiset kuidut yhteen, sillä tällaisen eläimen koko villaa ei voida käyttää samaan kudokseen.” Paras villa saadaan kyljistä ja lavoista, toisella sijalla on kaulasta ja selästä saatu villa. Huonoin saadaan päästä, vatsan alta, koivista ja hännästä.

Lampaan villa voi olla karkeaa, keskienoa tai hienoa, mutta yhden yksilön turkissa voi silti esiintyä kaikkia kolmea villatyyppiä. Esiäidit tunsivat varmasti lampaansa ja tiesivät, mihin tarkoitukseen kunkin lampaan villa sopi parhaiten. Langan laatuun vaikutti lisäksi se, leikattiinko villa lampaasta vai otettiin se nyhtämällä silloin, kun lammas vaihtoi villaansa. Muinaisilla lampaille se irtosi

itsestään, jolloin kuitujen päät olivat sileät eivätkä terävästi leikatut kuten kerityn.

Villan laatuun vaikuttaa myös se, onko kyseessä kesä- vai talvivilla. Lampaiden kesäravinto on parempaa, joten villakin kasvaa hyvin. Kesävillaa on käytetty loimilankoihin, ja talvivillasta on kehrätty kudelankaa.

Nykyvilloista muinaisvaatteita

Miten sitten nykyvilloista saisi muinaisia vaatteita? Toiven tutkimista valkoisista villoista tehty loimi- ja kudelanka toimi hyvin Ravattulan puvun esiliinassa ja viitassa. Värjäyksessä lankojen liiat kiertteet loivenivat ja tasoittuivat. Mekkoa varten etsittiin ruskean lampaan villaa. Muutamasta lampaasta saatu ruskea villa oli laadultaan sekalaista, mutta siitä onnistuttiin kehräyttämään tarpeeksi lankaa. Tiukkakierteisistä langoista kudottu mekkokangas oli melko haasteellinen muokattava. Kankaanpalat piti heti huolitella leikkuun jälkeen.

Ravattulan puvun sukat on tehty huovutetusta kankaasta, joten siihen tarvittiin suomenlampaan villasta tehtyä lankaa. Myös villahuivin lanka oli suomenlampaasta, sillä se ei kutita pahasti.

Mistä lankaa puvuntekijöille?

Ensimmäisen puvun valmistuttua alettiin pohtia ohjekirjan laatimista ja sitä, millaisia lankoja pukuun voisi käyttää. Lankojen tulisi olla helposti saatavilla, eli niitä pitäisi pystyä teettämään isoja

↑ Luonnonvärisiä ja värikkäitä Ravattulan puvun lankoja. KUVA HELENA HONKA-HALLILA

eriä. Aluksi kehräytettiin Pirtin kehräämössä ahvenanmaanlampaan villaa. Tu-loksena oli kuteeksi sopivaa yksisäikeistä vaaleanharmaata lankaa, joka sopi myös värjäykseen. Sitten kokeiltiin ahvenanmaanlampaan ja suomenlampaan villan sekoitusta loimilangaksi, mutta tarpeeksi ohuen langan kehruu ei onnistunut. Siksi loimeksi teetettiin suomenlampaan kampavillalankaa, johon lisättiin kierrettä.

Luonnonvärisen mekon toiseksi kudelangaksi kehräytettiin ahvenanmaanlampaan ja suomenlampaan villojen sekoitusta, josta saatu lanka oli rusehtavaa. Pelkät ahvenanmaanlampaan villakokeilut tuottivat tummanharmaata lankaa.

// Villan laatuun vaikuttaa myös se, onko kyseessä kesä- vai talvivilla. Lampaiden kesäravinto on parempaa, joten villakin kasvaa hyvin. Kesävillaa on käytetty loimilankoihin, ja talvivillasta on kehrätty kudelankaa.

Näin päädyttiin siihen, että myös esi-
liinassa ja viitassa on loimena suomen-
lampaan villasta tehty kampalanka ja
kuteena ahvenanmaanvillalankaa. Hui-
vin ja huovutettavan sukan kankaassa on
käytetty suomenlampaanvillasta tehtyä
lankaa, kuten aiemmin todettiin.

Ratkaisematta jäi, mistä saisi tarpeeksi
ohutta villalankaa 3 mm leveisiin sukka-
nauhoihin. Joillakin muinaistaitajien
lampailla on ollut ohuen ohut pitkäkui-
tuinen villa. Olen Shetlannin museossa
nähty neuletta, jonka hiuksenohuen
langan pystyy erottamaan vain suu-
rennuslasilla. Se on kehrätty sikäläisen
pienikokoisen lampaan ohuesta pitkästä
niskavillasta.

*Pukuhankkeessa kehitetyt langat, jotka
värjätään kasvivärein, soveltuvat muiden-
kin muinaisvaatteiden tekemiseen. Niitä
välittää jatkossa Elonvilla Oy, yritys, joka
syntyi pukuhankkeen myötä.*

← Valkoisten ja tummien ahvenanmaan-
lampaan villojen sekoitus tuotti harmaata
lankaa. KUVA HELENA HONKA-HALLILA

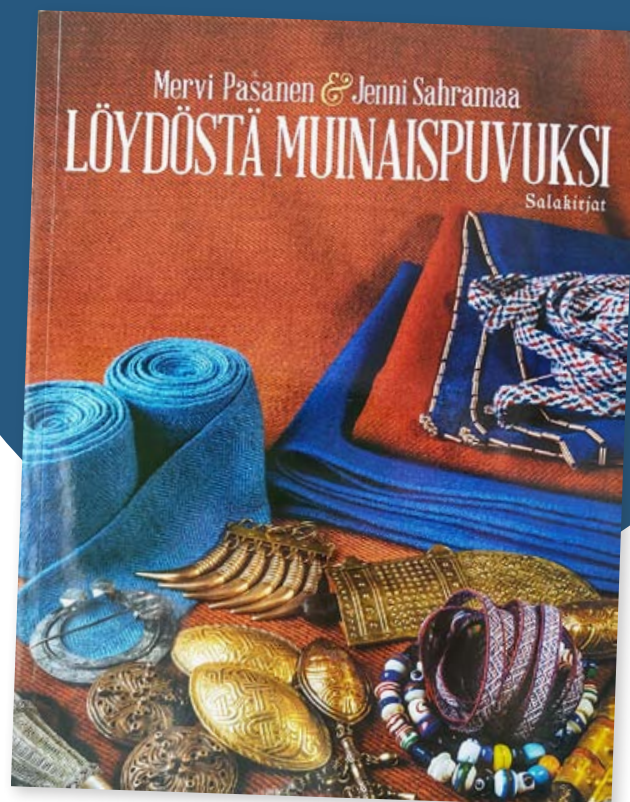
↓ Shetlannin Unstin saaren lampaiden
niskavillasta kehrätty lanka on ohuen-
ohutta. Kuvassa siitä kudottua neuletta.
KUVA HELENA HONKA-HALLILA

Löydöstä muinaispuvuksi

HANNA LEHMUSTO

Pasanen, Mervi ja Sahramaa, Jenni
***Löydöstä muinaispuvuksi*, 296 s.**
Salakirjat (2021)

Vaatteet ovat aina kertoneet käyttäjästään ja oman aikansa kulttuurista. Rautakauden lopun suomalaiset muinaispuvut ovat tänä vuonna taas erityisesti esillä Ravattulan muinaispukuennallistuksen ansiosta. Ravattulan puvun ennallistus julkistettiin viime syksynä, ja hieman aiemmin julkaistiin kattava teos *Löydöstä muinaispuvuksi*. Teos kokoaa yhteen Suomen muinaispukututkimuksen ja tulkinnan. Se käsittelee aihetta sekä arkeologian, kulttuurihistorian että käsityön näkökulmasta. *Löydöstä muinaispuvuksi* keskittyy erityisesti myöhäisrautakautiseen vaatetukseen, viikinki- ja ristiretkiaikaan eli vuosiin 800–1300. Tältä ajanjaksolta Suomesta on niin paljon tekstiilijäänteitä, että niistä voi tehdä tulkintoja vaateparresta.

Teoksen kirjoittajilla, *Jenni Sahramalla* ja *Mervi Pasasella*, on kummallakin aiempaa kokemusta muinaisista tekstiileistä. Käsityömasteri Pasanen on kirjoittanut yhdessä *Maikki Kariston* kanssa viime vuonna ilmestyneen teoksen *Nauha-aarteita* (Salakirjat, 2020), joka käsittelee rautakautisia lautanauhoja ja niiden ennallistuksia. Sahramaa puolestaan on tehnyt arkeologian gradu -työnsä muinaispuvuista. Hän jatkaa muinaisten tekstiilien tutkimista tekeillä olevassa väitöskirjassaan.

Löydöstä muinaispuvuksi -kirja on jaettu neljään teemaan. Teoksen ensimmäinen osa käsittelee muinaispukujen arkeologiaa ja tutkimusta. Tähän teemaan liittyen kirjan lopussa on vielä kattava lista kalmistoista, jotka ovat kuuluisia tekstiilijäänteistään.

Kirjan toisen osan teemana on muinaispukujen ennallistamisen historia ja kulttuurihistoriallinen merkitys. Pukuennallistuksen ensiaskeleet otettiin 1800-luvun lopulla osana kansallisen identiteetin rakentamista. Muutamissa varhaisissa pukuversioinneissa kantavana ajatuksena oli sovittaa historiallinen tieto käytäntöön ja luoda kulttuuritietoisien naisten juhlapuku. Tieteellinen tarkkuus muotoutui arvoksi vasta hieman myöhemmin, ja uudet tutkimusmenetelmät ovatkin antaneet paljon uutta tietoa.

Kirjan kolmas osa kattaa rautakautisen vaateparren osat pala palalta, kengistä päähineeseen. Neljäs osa perehdyttää muinaispuvun teon vaiheisiin ja tässä työssä tarvittaviin tekniikoihin. Omasta muinaispuvusta kiinnostuneille annetaan tietoa ja evästyksiä vaikka omien lankojen kehräämiseen, jos vain intoa ja taitoa riittää. Ohjeita ja vinkkejä on kuitenkin myös ostokankaiden käyttäjälle.

Parhaiten suomalaisesta muinaisvaatetuksesta tunnetaan naisten vaatteet.

Koska vaatetus on toki ollut myös miehiä ja lapsia koskeva asia, kirja esittää löytöihin ja kansanperinteeseen perustuvat arviot heidänkin vaatetuksestaan. Myös arkivaatetus käsitellään, vaikka hautalöydöt siitä enimmäkseen vaikeavatkin. Muinaiset tekstiilit ovat säilyneet pääasiassa sen ansioista, että niiden mukana on ollut pronssikoruja ja -koristeita, jotka ovat suomalaisessa aineistossa ilahduttavan yleisiä. Arkena ja mahdollisissa likaisissa töissä koruja ja koristeltuja tekstiileitä ei liene samalla lailla käytetty.

Vaatetuksen materiaaleista käsitellään myös turkis ja nahka. Turkiksen käytöstä on tuoretta arkeologista tietoa, mutta nahasta vastaavaa aineistoa on Suomen rautakaudelta valitettavan vähän. Elävää kansanperinnettä nahankäsittelyn menetelmistä sen sijaan on sitäkin enemmän.

Kirjassa on runsas valokuvakuvitus, josta on pääosin vastannut *Riku Pasanen*. Kuvituksessa on mukana paljon historianelävöittäjiä: kuvat esittävät pukuja käytännön tilanteissa, elävien ihmisten päällä. Myös vaatetuksen yksityiskohtia ja työvaiheita on kuvattu runsaasti ja havainnollisesti. Kirja on siis paitsi monipuolisen informatiivinen, myös kaunis katsella. Sillä on annettavaa monenlaisille lukijoille.

HAUTAMERKIN SUOJISSA

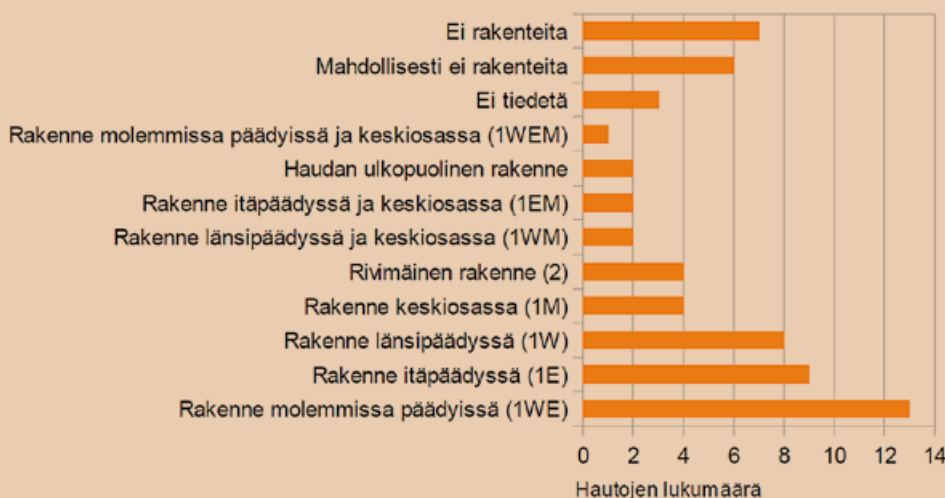
Ravattulan Ristimäen erilaiset hautarakenteet ja niiden käyttötarkoitus

SIIRI TUOMENOJA

Millaiselta on näyttänyt varhais-
keskiaikaisella kirkkomaalla?
Millä tavalla hautoja on merkitty,
ja onko sukulaisen hautapaikkaa
ollut mahdollista löytää vielä
vuosia maahanpanon jälkeen? Onko
hautoja peitetty kiveyksillä vainajaa
kohtaan tunnetun pelon vuoksi?

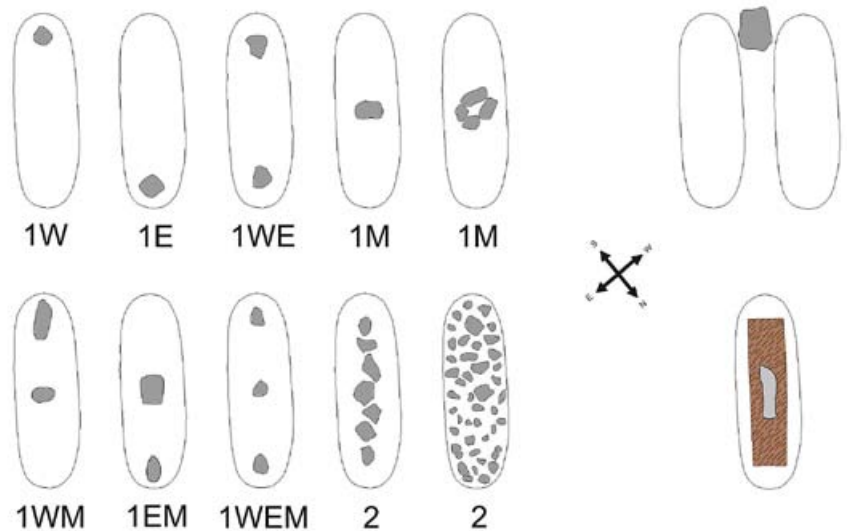
Vanhimpia kristillisiä hautamerkkejä
tutkimalla saadaan tietoa niin kirkko-
maan maisemasta, varhaiskristillisistä
hautautavoista, hautamerkkien pystyt-
tämisen syistä kuin hautaajien vainajaan
liittämistä merkityksistäänkin. Perehdyin
aiheeseen joulukuussa 2020 valmis-
tuneessa pro gradu -tutkielmassani
*Muutoksen merkit – Varhaiskristilliset
kansanomaiset hautamerkit Ravattulan*

*Ristimäellä ristiretkiä jalla ja varhais-
keskiajalla.* Kirjoitin jo *Arkeologia nyt*
-lehden vuosinumerossa 2021 yksityis-
kohtaisesti haudoille valituista kivistä,
puisista hautamerkeistä sekä kansan-
omaisten hautamerkkien suhteesta yh-
teiskunnan eliitin tilaamiin kaiverret-
tuihin hautalaakoihin. Nyt tarkastelen
yleisemmin Ristimäen hautarakenteiden
ulkonäköä ja käyttöä.

Erilaiset maanpinnalle
näkyneet hautarakenteet
Ristimäen kokonaan
tutkituissa haudoissa.
Rakenteet voivat koostua
sekä kivistä että puisista
osista. KAAVIO SIIRI TUOMENOJA

Ristimäen kivisten hautarakenteiden variaatio visualisoituna. Ryhmässä 1 hautakivi tai -kivet voivat sijaita hautakuopan länsi- (W) tai itäpäädyssä (E) tai keskellä kuoppaa (M) tai hautamerkki voi olla yhdistelmä näistä vaihtoehdoista. Ryhmässä 2 hautakivet peittävät suuren osan hautakuopasta. Hautamerkkejä on voitu täydentää tai korvata myös puisilla rakenteilla. Yksittäistapauksina on Ristimäellä käytetty kuvan oikeassa laidassa esitettyjä tapoja eli haudan ulkopuolista ja useampaa hautaa merkitsevää hautakiveä sekä maanpinnan alle jäänyttä, arkun päälle tarkoituksella asetettua kiveä. PIIRROS SIIRI TUOMENOJA

Ravattulan Ristimäen kirkko on rakennettu todennäköisesti 1100-luvun loppupuolella ja jäänyt pois käytöstä 1200-luvun alkupuolella. Ruumiskalmistona maki on toiminut jo aiemmin 1100-luvulla tai jopa 1000-luvun lopulta asti, ja hautaustoiminta on jatkunut vielä jonkin aikaa kirkon hylkäämisen jälkeenkin. Ristimäen tutkimuksia johtava arkeologi Juha Ruohonen arvioi määllä olevan noin 400 hautaa. Niistä 61 on tutkittu kokonaan vuosien 2010–2016 aikana tehdyissä kaivauksissa. Tutkimusaineistoni koostuu pääasiassa kokonaan tutkittuihin hautoihin liittyvistä rakenteista.

Hautamerkkien ulkonäkö

Ristimäen hautamerkeissä on käytetty muokkaamattomia ja kaivertamattomia luonnokiviä ja todennäköisesti myös puuta. Hautamerkit voidaan jakaa karkeasti kahteen pääryhmään rakenteensa perusteella.

Ryhmän yksi hautamerkit peittävät vain osan haudan pinta-alasta, ja useimmiten ne on asetettu hautakuopan pätyyn. Länsipäättyyn asetettu hautakivi tai puinen rakenne sijaitsee vainajan pään kohdalla ja vastaavasti itäpäädyn merkki haudan jalkopäässä. Kaikki Ristimäen haudat ovat käytännössä itä-länsisuuntaisia tai lähellä näitä ilmansuuntia. Hautarakenne on voitu pystyttää myös hautakuopan keskelle, ja ryhmän yksi hautamerkit koostuvatkin näiden kolmen vaihtoehdon yhdistelmistä. Ryhmässä

kaksi hautamerkki peittää suuren osan hautakuopasta. Tähän ryhmään kuuluvat haudan pituussuunnan mukaisesti kulkevat kivrivit sekä hautakuoppaa laajemmin peittävät kivilatomukset.

Yleisimpänä merkintätapana Ristimäellä on käytetty hautakuopan molempiin pätyihin asetettua kiveä, kiveystä tai puista rakennetta. Mikäli haudassa on käytetty molempia materiaaleja, on hautakivi sijoitettu useimmiten itäpäätyyn ja puinen rakenne vainajan pään kohdalle.

Suurin osa hautakivistä on todennäköisesti asetettu alun perin pystyasentoon, vaikka ne vuosisatojen jälkeen löytyvätkin maan sisästä usein kallistuneina tai lappeelleen kaatuneina. Pienen kiveyksen tai puisen rakenteen asettaminen hautakuopan molempiin pätyihin on ollut tehokas ja työmäärältään kohtuullinen tapa merkitä haudan sijainti, mikä todennäköisesti selittää, miksi merkintätapa muodostaa melkein kolmasosan tutkimusaineistosta.

Noin viidesosa käytetyistä hautamerkeistä on pelkästään haudan itäpäätyyn pystytettyjä rakenteita. Lähes yhtä paljon on käytetty pelkästään länsipäätyyn asetettua merkkiä. Päätyrakenteet koostuvat yleensä 1–3 kivistä, mutta useimmiten merkinä on käytetty yhtä suurehkoa hautakiveä. Tätä suurempaa kivimäärää on käytetty lähinnä tukemaan puista hautamerkkiä, jolloin kivet ovat saattaneet olla myös kooltaan pienempiä. Samoin on toimittu hautakuopan keskelle pystytettyjen rakenteiden kanssa, joita on

Ristimäellä käytetty päätyrakenteita harvemmin. Hautamerkit eivät nykyihmisen silmin ole aina olleet symmetrisiä, vaan rakenne on voitu pystyttää esimerkiksi haudan keskelle ja itäpäätyyn mutta jättää länsipääty tyhjäksi.

Hautakuopan pätyyn asetettu pystykivi tai kiveys on yleinen merkintätapa niillä varhaiskristillisillä kalmistoilla, joista hautamerkkejä on todettu. Esimerkiksi Ulvilan Liikistössä, Paimion Räpälässä, Kaarinan Kirkkomäellä ja Nousiaisten Myllymäellä hautamerkki on sijoitettu usein länsipäätyyn, vainajan pään kohdalle. Sitä vastoin esimerkiksi hieman nuoremmalla ja ortodoksisen kirkon vaikutuspiiriin kuuluneella Uukuniemen Papinniellä kivet on asetettu yleensä haudan jalkopäätyyn.

Alle kymmenesosa Ristimäellä käytetyistä hautamerkeistä on hautaa laajemmin peittäviä rakenteita, useimmiten rivimäisesti aseteltuja kiveyksiä. Kooltaan ne ovat 160–250 cm pitkiä ja koostuvat 7–15 pääasiassa pystyyn asetetusta kivistä, joita on usein tuettu pikkukivillä. Kiveyksiä on lisäksi voitu täydentää puisilla rakenteilla. Samankaltaisia kivrivejä on käytetty esimerkiksi Ulvilan Liikistössä, Hiittisten Kyrksundetissa ja Euran Luistarissa, joista ainakin kahdessa ensin mainitussa merkintätapa on ollut paljon Ristimäkeä yleisempi.

Yksittäistapauksina on Ristimäellä käytetty myös haudan ulkopuolelle sijoitettua kiveä, jolla on mahdollisesti merkitty useampaa hautausta. Erityisesti

← Hautakuopan molempiin pätyihin asetetut merkkikivet lappeelleen kaatuneina Ristimäen haudassa 1/2011. Kuvan etualalla haudan länsipääty ja katkoviivalla merkittynä hautakuoppa.

KUVA JUHA RUOHONEN

tähän tarkoitukseen vaikutetaan hyödynnetyn maaperässä luontaisesti esiintyviä kiviä, jotka ovat olleet liian suuria helposti liikuteltaviksi. Myös Ristimäen suurimmalla, paikalle tuodulla ja tarkoitukseensa valikoidulla hautakivellä on todennäköisesti merkitty kahta hautaa. Vierekkäin haudatut lapsi ja aikuinen, joiden väliin hautakivi on pystytetty, ovat voineet olla esimerkiksi sukulaisia.

Hautamerkit maisemassa

Hautamerkkien puolesta Ristimäen kirkkomaan yleisilme on ollut ainakin nykyihmisen silmään melko vaatimaton. Hautakivet eivät ole töröttäneet selkeästi maisemaa hallitsevina niin kuin useimmilla moderneilla hautausmailla, vaan kohonneet yleensä enintään parikymmentä senttimetriä silloista maanpintaa korkeammalle. Hautakivistä suurin on korkeudeltaan 58 cm, ja siitä vain noin puolet on todennäköisesti ollut alun perin maanpinnan yläpuolella.

Myös hautakuoppaa laajemmin peittävät kivilatomukset, jotka arkeologisilla kaivauksilla esiin otettuina ovat kaivaustasossa selkeitä ja näyttäviä, ovat mataluutensa vuoksi sulautuneet nekin maisemaan hyvin esimerkiksi aiemman hautaröykkiötraditioon verrattuna. Enemmän näyttävyttä ja korkeutta on voitu tietenkin saada puisilla hautamerkeillä ja muulla orgaanisen materiaalin käytöllä. Kirkkorakennus on kuitenkin kohonnut erilaisten hautamerkkien keskeltä selkeästi maisemaa hallitsevana elementtinä.

Suhteellisen vaatimattomasta koostaan huolimatta hautamerkit ovat toimineet Ristimäellä hyvin niiden tärkeimmässä tehtävässä – haudan sijainnin merkitsemisessä. Merkitsemätön hauta katoaa maastoon helposti muutamassa vuodessa matalan hautakummun tasoittuessa ja kasvillisuuden peittäessä kaivuujäljet.

Haudan merkitsemisellä on mahdollistettu esimerkiksi myöhemmät muisto-

//Haudan merkitsemisellä on mahdollistettu esimerkiksi myöhemmät muistorituaalit tai vaikkapa saman suvun tai talon vainajien hautaaminen lähekkäin. Samalla on varmistuttu siitä, että hautapaikka ei rikkoudu myöhemmin kaivettavien hautausten yhteydessä.

rituaalit tai vaikkapa saman suvun tai talon vainajien hautaaminen lähekkäin. Samalla on varmistuttu siitä, että hautapaikka ei rikkoudu myöhemmin kaivettavien hautausten yhteydessä. Aina-kin 93 prosenttia Ristimäen tutkituista haudoista on säilynyt ehjinä myöhemmillä hautauksilta kalmiston melko pitkää käyttöistä huolimatta. Varmuudella vain kaksi hautaa on leikkautunut nuorempaan hautaukseen niin, että osa arkusta ja varsinaisesta hautauksesta on tuhoutunut.

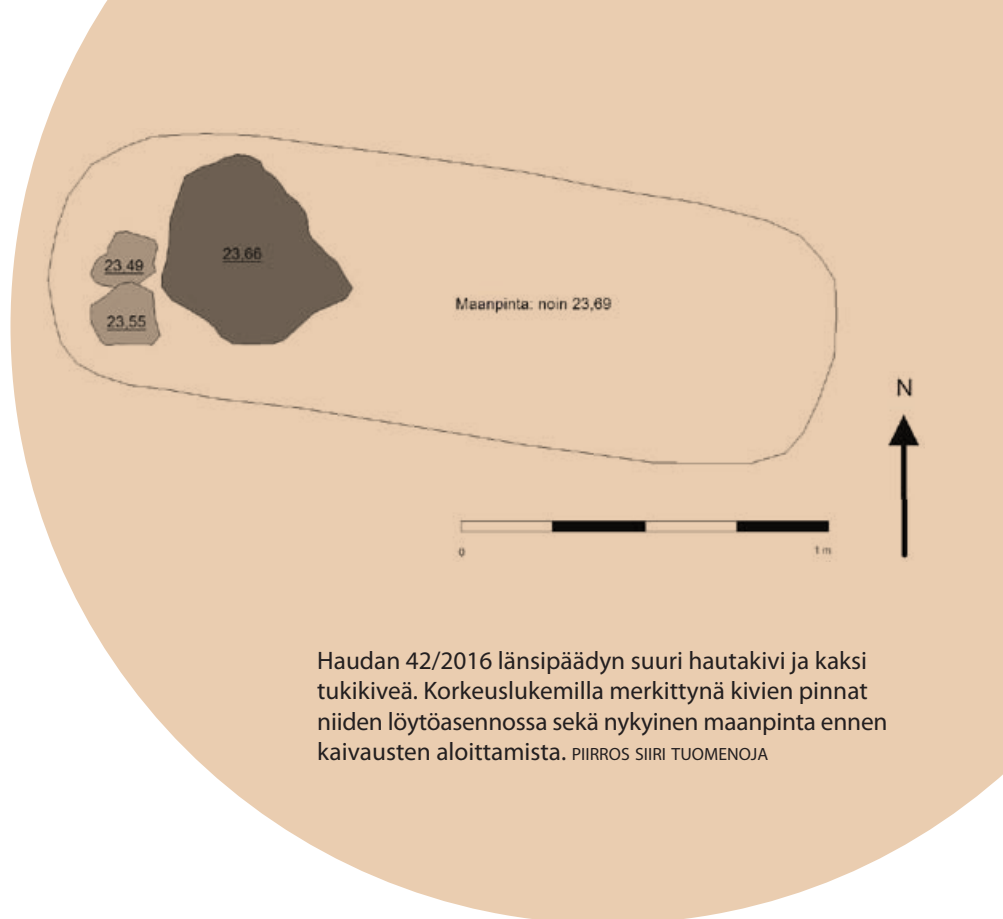
Koska matalat hautamerkit ovat suojanneet hautoja ilmeisen hyvin, vaikuttaa todennäköiseltä, että kirkkomaan aluskasvillisuus ei ole ollut kovin runsasta. Mahdollisesti kasvillisuus on joko pysynyt kurissa mäen säännöllisen käytön ja tallautumisen myötä tai sitä on tarkoituksella hoidettu jonkin verran. Tällöin vaatimattomatkin hautakiveykset ovat erottuneet ympäristöstään riittävän hyvin.

Vaikuttaa myös siltä, että osassa hautakiviä on voinut olla hautaajien valitsema ”oikea” puoli, esimerkiksi kiven silein ja tasaisin pinta, joka on suunnattu kohti hautakuoppaa. Tämä myös selittäisi, miten hautojen merkitseminen on säännönmukaisesti onnistunut, vaikka haudan ainoa merkki on voinut sijaita vaihtelevasti itä- tai länsipäädystä tai keskellä hautakuoppaa. Puisilla rakenteilla hautausuunta on tietenkin ollut vielä helpommin merkittävissä.

Hautarakenteet ja pelko

Hautarakenteille on tutkimuksessa esitetty niiden ilmeisimmän käyttötarkoituksen eli hautapaikan merkitsemisen ohella myös muita selityksiä. Toisena käytännönläheisenä syynä on pidetty hautojen suojaamista petoeläimiltä erityisesti silloin, kun vainaja on haudattu ilman arkkua. Lisäksi on esitetty, että hautakuopan päälle kasatulla kiveyksellä on haluttu varmistaa vainajan pysyminen haudassa ja estää näin kuolleen maanpäällinen vaellus.

Kumpikaan tulkinta ei kuitenkaan vaikuta pätevä Ristimäellä. Arkun käytöllä ei ole ollut vaikutusta siihen, onko vainaja saanut hautamerkin. Hautamerkki on pystytetty ainakin 60–65 prosentille vainajista riippumatta siitä, onko heidät haudattu lauta- tai ruuhiarkussa tai koko-

↓ Haudan 42/2016 länsipäädystyn, vainajan pään kohdalle asetettu hautamerkki. Suuri lappeellaan makaava kivi on todennäköisesti alun perin ollut tuettuna pystyasentoon. Kuvan etualalla yksi maanpinnan alle jääneistä tukikivistä. Katkoviivalla merkittynä hautakuoppa. KUVA JUHA RUOHONEN

naan ilman arkkua, esimerkiksi pelkkiin käärinliinoihin tai turkiksiin kiedottuina. Ilman arkkua maakuoppaan asetettuja vainajia ei myöskään ole pyritty suojaamaan peittämällä hautaa tavallista suuremmalla kivimäärällä. Niissä haudoissa, joissa on käytetty eniten kiviä hautakuopan peittämiseen, vain yhdessä vainaja on haudattu arkutta. Ehkä kirkkomaata ympäröinyt aita on ollut sellainen, että se on pitänyt hautojen tonkimisesta mahdollisesti kiinnostuneet eläimet ulkopuolella, tai hautausten erityiseen suojaamiseen ei jostain muusta syystä ole ollut tarvetta.

Hautarakenteet on tutkimuksessa liitetty vainajapelkoon erityisesti silloin, jos kiviä on kasattu suoraan arkun tai ilman arkkua haudatun vainajan päälle. Mikäli kivet eivät ole hautausaikaan näkyneet maanpinnalle, ei rakenne tietenkään ole voinut toimia hautamerkkinä, vaan sillä on ollut jokin muu tarkoitus.

Ristimäellä tällaiset maansisäiset rakenteet ovat harvinaisia. Yhdessä haudassa arkun päälle, vainajan alavartalon kohdalle on asetettu lappeelleen pitkänomainen, noin 60 cm mittainen kivi. Toisessa haudassa suoraan arkun kannen päälle, vainajan kasvojen kohdalle on asetettu pystyyn noin 25 cm korkea, litteähkö kivi. Kivien asettelu vaikuttaa tarkoitukselliselta, mutta kummassakaan haudassa ei ole mitään muuta poikkeavaa, joka voitaisiin tulkita vainajapelkoon liittyväksi. Mahdollisesti kivet ovat löytyneet hautakuoppaa kaivettaessa ja hautaamisen yhteydessä ne on asetettu takaisin maaperään, arkun päälle.

↖ Hautaa 36/2016 peittää sen pituussuunnan mukaisesti kulkeva kivistä. Kuvan etualalla haudan länsipääty ja katkoviivalla merkittynä hautakuoppa. KUVA JUHA RUOHONEN

← Ristimäen maaperässä luontaisesti sijaitseva suuri kivi ja sen ympärille kaivettuja hautoja. Katkoviivalla merkittynä haudan 8/2014 länsipääty. Haudan jalkopääty on merkitty pienellä pystyyn asetetulla kivellä (kuvan ulkopuolella) ja länsipääty on kaivettu kiinni suureen kiveen. KUVA JUHA RUOHONEN

Koko pro gradu
-tutkielma on luettavissa
ja ladattavissa ilmaiseksi
osoitteessa [https://
www.researchgate.net/
profile/Siiri-Tuomenoja](https://www.researchgate.net/profile/Siiri-Tuomenoja)

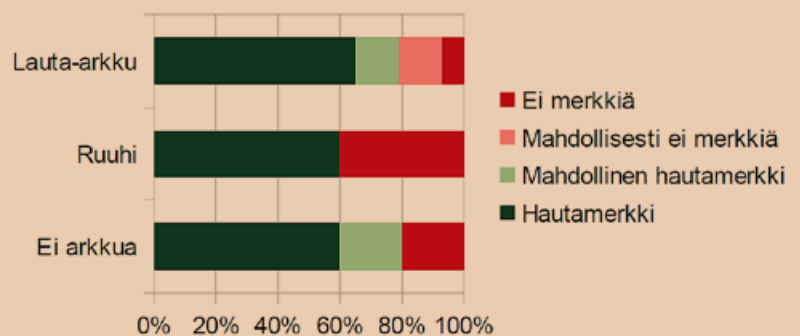
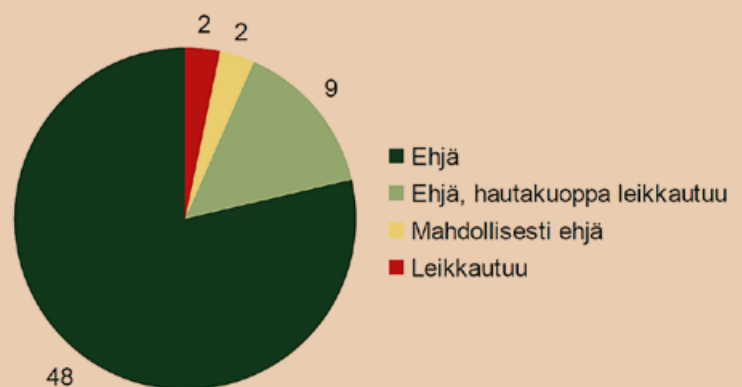
Suoraan arkun tai vainajan päälle kasattuja kiveyksiä on käytetty monessa muussa kalmistossa, kuten Euran Luistariissa, Nousiaisten Myllymäellä, Valkeakosken Toppolanmäellä ja Mikkelin Visulahdessa. Ainakaan Ristimäellä pelko ei kuitenkaan vaikuta olleen voimakkain hautarakenteiden taustalla vaikuttaneista motiveista – ei pelko petoeläimiä eikä vainajia kohtaan. Varhaiskristillisten kalmistojen joukossa Ristimäki voi toki olla poikkeus ja luonteeltaan jo niin kristillinen, että tapaa ei ole koettu tarpeelliseksi. Mahdollista on myös, että pelkoa on ollut enemmän meidän tutkijoiden mielissä kuin varsinaisessa tutkimusaineistossa.

77 Suoraan arkun kannen päälle, vainajan kasvojen kohdalle, pystyyn asetettu litteähkö kivi haudassa 13/2015. Arkun sivuseinien ja sen kannen läpi lyödyt rautanaulat ympyröityinä oranssilla. Hautakuoppa on kaivettu muuta tasoa syvemmälle. KUVA JUHA RUOHONEN

7 Nuorempien hautakuoppien kaivuun myötä rikkoutuneiden hautausten osuus Ristimäen kokonaan tutkituista haudoista. Hauta on laskettu ehjäksi, vaikka hautakuopan reunat leikkautuisivat muihin hautauksiin, jos varsinainen hautaus on säilynyt ehjänä. Hautoja on todennäköisesti myös tarkoituksella kaivettu mahdollisimman lähelle toisiaan.

KAAVIO SIIRI TUOMENOJA

→ Hautamerkkien käyttö suhteessa arkun käyttöön Ristimäen kokonaan tutkituissa haudoissa. KAAVIO SIIRI TUOMENOJA

Hampaat paljastavat Ravattulan Ristimäelle haudattujen vainajien alkuperän

– Strontiumpitoisuudet kertovat myös yksilöiden liikkuvuudesta

JUHA RUOHONEN

Tutkimushanke

Ravattulan Ristimäelle (kuva 1) 1100-luvun lopulla ja 1200-luvun alussa haudattujen yksilöiden alkuperää ja muuttoliikettä on selvitetty hammaskiilteeseen varastoituneen alkuaine strontiumin (Sr) avulla. Maaperässä ja vedessä luonnollisesti esiintyvä strontiumpitoisuus välittyy ihmisiin ja eläimiin ravinnon kautta, joten luiden ja hampaiden isotooppisuhteita ($^{87}\text{Sr}/^{86}\text{Sr}$) tutkimalla voidaan selvittää alueelta toiselle menneisyydessä tapahtunutta kotipaikkaliikkuvuutta ja vainajien maantieteellistä lähtöaluetta.

Strontiumin määrä vaihtelee alueittain, joten isotooppianalyysillä pystytään paikantamaan alkuperä tietyllä tarkkuudella käytettävästä vertailuaineistosta riippuen. Tutkimuksessa Ravattulaan haudattujen vainajien hammaskiilteestä löytyneitä strontiumin isotooppeja verrattiin saman alueen pienriistan isotooppisuhteeseen. Vainajien hammaskiilteessä säilyneet strontiumin isotoopit kertovat yksilöiden maantieteellisestä ympäristöstä hampaan kehitysvaiheessa. Tutkimuksessa analysoitiin poskihampaita, joiden puhkeaminen tapahtuu yksilöllisesti vaihdellen noin 12–18 vuoden iässä (kuva 2).

Nyt tehdyssä tutkimuksessa yhdistettiin itse asiassa kahden eri hankkeen intressejä. Suomen Akatemian rahoittama *BoNe* (*Naapurista lainaamassa. Kulttuurikontaktit karjanhoidon kehittäjänä Itämeren pohjoisosassa esihistoriallisena ja historiallisena aikana*) -projekti keskittyi tässä arkeologisten eläinluiden strontiumanalyyseihin Etelä-Suomen alueelta. Ravattulan osalta kyseessä oli osa laajempaa, Turun yliopiston arkeologian oppiaineen koordinoimaa *Ravattulan Ristimäki* -tutkimushanketta, jonka rahoituksesta analyysien osalta vastasi Alfred Kordelinin säätiö. Hammasnäytteiden käsittely teetettiin Tarton yli-

opistossa ja strontiumanalyytit Yhdysvalloissa Pohjois-Carolinan yliopiston isotooppilaboratoriossa Chapel Hillissä.

Tutkimusryhmässä oli mukana yhdysvaltalainen arkeologian emeritusprofessori *T. Douglas Price* ja analyttisen kemian ja arkeologian laitosten tutkija *Ester Oras Tarton* yliopistosta Virossa. Turun yliopistosta tutkimukseen osallistuivat dosentti *Auli Bläuer* ja vastuullisena johtajana Ristimäen tutkimuksista vastaava arkeologi *Juha Ruohonen*.

Vertailuaineistoa läheltä ja kaukaa

Jotta Ravattulan alueesta poikkeavat arvot ja näiden alkuperä olisi mahdollista tunnistaa, tarvittiin tutkimuksen avuksi strontiumin isotooppisuhteiden vertailuarvoja laajalta maantieteelliseltä alueelta. Maaperän ja pohjaveden arvot tunnetaan Suomessa otoksellisella tarkkuudella, mutta arkeologisesta aineistosta tällaista pohjatyötä ei ollut aikaisemmin tehty. Tutkimusta varten ryhdyttiinkin selvittämään eteläisen Suomen strontiumisotooppisuhteita aiemmin tunnettujen löytöjen kautta. BoNe-projektissa työskennelleen osteoarkeologi Auli Bläuerin toimesta eri museokokoelmista saatiin analysoitavaksi arkeologisesti kaivettuja eläinluita kahdestatoista arkeologisesta kohteesta.

Kivikautisilta asuinpaikoilta näytteitä oli Hyvinkään Joentaasta, Porvoon Munkbyn Bölestä, Harjavallan Motocrossradalta, Askolan Kotopelto-Kuoppamäestä sekä nuoremmalta rautakaudelta Pirkkalan Tursiannotkolta ja Hämeenlinnan Varikkoniemeltä. Keskiaikaisia kohteita puolestaan olivat Rauman Luostarinkatu ja Turun Åbo Akademin tontti. Uuden ajan kohteita edustivat Kotkan Kymminlinna, Helsingin Suomen Pankki, Hartolan Uusi-Ruskeala c ja Lappeenrannan Linnoitus. Yhdeltä kohteelta tutkittavia näytteitä otettiin tarkasteluun vaihtelevasti yhden ja kolmen välillä.

Kohteiden arkeologisesta luuaineistosta tarkasteltavaksi otettiin pelkästään tunnistettuja metsäjäniksen tai rusakon luita. Nämä soveltuvat hyvin paikallisten strontiumarvojen tutkimiseen, sillä eläin on asuinpaikkojen luuaineistossa suhteellisen yleinen ja se on todennäköisesti myös pyydystetty lähialueelta.

↑ 2. Strontiumanalyytit tehtiin haudoissa säilyneestä hammaskiilteestä. Pehmeämpää hammasluuta tai hammasydintä ei ollut säilynyt yhdessäkään haudassa.

KUVA A.-M. LIIRA

Eläinten saatavilla ei aiemmin ole myöskään ollut toiselta alueelta tuotua ravintoa, jolla voisi olla vaikutusta analysoitaviin strontiumarvoihin.

Arkeologisten luiden lisäksi tutkimuksessa analysoitiin kolmen Kaarinan Ravattulasta varta vasten tätä tutkimusta varten pyydetyn modernin jäniksen sekä yhden Ravattulan kirkon kivien välistä kaivauksissa löytyneen jyräjän leluun strontiumarvot. Tausta-aineistoksi strontiumin isotooppisuhteet mitattiin yhteensä 21 luusta. Vertailuaineistona hyödynnettiin myös aiemmin julkaistuja eläinluutuloksia Satakunnasta Nakkilan Selkäkankaalta ja Etelä-Pohjanmaalta Isonkyrön Levänluhdasta.

Ravattulan aineisto

Tämänhetkisen arvion mukaan Ravattulan kirkon ympäristöön on 1100-luvulla ja 1200-luvun alkupuolella haudattu noin 400 vainajaa. Näistä allekirjoitteen johdolla on vuosina 2010–2016 tehdyissä arkeologisissa kaivauksissa tutkittu kaikkiaan 61 ruumishautaa. Haudat ovat luonteeltaan täysin kristillisiä, johon myös paikalle pystytetty kirkkorakennus viittaa. Osassa hautoja on kuitenkin vielä rautakautisia piirteitä, sillä esimerkiksi monet vainajista on vielä 1200-luvunkin puolella haudattu juhlapukuihin puettuna.

← 1. Ilmakuva Ravattulan Ristimäestä syksyllä 2019. Peltoaukean keskellä olevassa saarekkeessa on noin 400 ruumishautaa ja Suomen tähän mennessä vanhimmaksi todetun kirkkorakennuksen jäännökset. Kirkon paikalla erottuu valkoinen muistoristi. KUVA J. RUOHONEN

← 3. Haudan 6/2015
hampaat (hammaskiille)
löytöpaikallaan esiin
kaivettuna. Ristimäen
maaperässä ei luuaines
ole lainkaan säilynyt.

KUVA J. RUOHONEN

↓ 4. Ravattulan kirkon
kivijalka ensimmäistä
kertaa kokonaan esille
kaivettuna vuonna 2014.
Isotooppitutkimuksessa
oli mukana hautoja myös
aivan kirkon kivijalan
vierestä. KUVA J. RUOHONEN

//Kun hammaskiilteestä saatuja strontiumarvoja verrattiin lähialueen eläimistä saatuihin arvoihin, voitiin aineistosta paikallisiksi todeta kymmenen vainajaa kahdestatoista.

Ihmisluku ei Ristimäen maaperässä ole juuri lainkaan säilynyt, joten esimerkiksi isotooppiarvojen tai muinais-DNA:n tutkiminen vainajien luista on käytännössä mahdotonta. Hammas-kiillettä, siis emalia eli hammaskuorta, oli kuitenkin säilynyt pienessä osassa hautoja (kuva 3). Näistä osteoarkeologi *Anne-Mari Liira* tunnisti pysyviä poskihampaita, jotka soveltuvat parhaiten isotooppitutkimukseen. Hampaiden strontiumisotooppisuhteiden analysoitiin tutkimusta varten kaikkiaan 12 aikuisen vainajan haudasta. Yhdestä haudasta tehtiin kontrolliksi kaksi analyysiä, joten analysoitavien hampaiden lukumäärä oli yhteensä 13.

Tutkitut hautaukset sijaitsivat vaihtelevasti eri puolilla Ristimäkeä. Osa oli aivan kirkon vieressä (kuva 4), osa taas alueen pohjoislaidalla. Kaikki tutkitut vainajat olivat arkeologisen hauta-aineiston, muun muassa säilyneiden tekstiilien ja korujen kuten helminauhojen, perusteella naisia. Onkin mielenkiintoinen sivukysymys, miksei hammas-kiillettä ollut lainkaan säilynyt miesten haudoissa.

Yhteisön alkuperä

Kun hammaskiillesteistä saatuja strontium-arvoja verrattiin lähialueen eläimistä saatuihin arvoihin, voitiin aineistosta paikalliseksi todeta kymmenen vainajaa kahdestatoista. Heidän asuinalueensa on lapsuudesta lähtien, todennäköisesti aina kuolemaansa asti, ollut jossakin Ravattulan ympäristössä, joko itse kylässä tai jossakin sen lähistöllä Aurajokilaaksossa. Mainittakoon tässä yhteydessä lukijoita mahdollisesti kiinnostava yksityiskohta, että Ravattulan puvun perustana oleva ”muinaispukuhauta” 41/2016 osoittautui myös paikalliseksi.

Ainoastaan kahden vainajan analyysitulokset poikkesivat paikallisista arvoista. Toinen tuloksista saattaa viitata merelliseen ympäristöön, jolloin vainaja olisi syntynyt rannikolta tai saaristosta. Strontiumarvoihin on tosin voinut vaikuttaa myös henkilön kasvuiässä nauttima kalaravinto. Merelliset arvot eivät kuitenkaan näy muissa vainajissa, vaikka Ravattula sijaitsee vain noin kahdeksan kilometrin etäisyydellä Aurajoen suusta. Tarkemmin ruokavaliosta kertoisivat

näytteiden hiili- ja typpi-isotooppisuhteet, mutta kyseisen aineiston tarkastelu jäi valitettavasti täysin kesken ennen rahoituksen loppumista ja projektin päättymistä.

Toinen Ravattulan vainajista saatu poikkeava tulos viittaa Aurajokilaakson ja rannikon sijaan jollekin muulle alueelle. Rajallisen vertailuaineiston pohjalta tarkkaa lähtöaluetta ei ole vielä mahdollista määrittää tarkasti. Kyseessä on todennäköisesti jokin lähialueen jokilaaksoista, josta henkilö olisi aikuisiällä muuttanut Ravattulan ympäristöön. Kaikki Ristimäeltä tutkitut ruumishaudat nimittäin muistuttavat hautaustavoiltaan ja -esineistöltään hyvin läheisesti toisiaan ja edustavat ajankohdan paikallista lounaissuomalaisista muotia.

Aurajokialueelle lähialueelta tulleita henkilöitä ei siis ole mahdollista erottaa esimerkiksi esineistön tai vaatetuksen perusteella muista vainajista. Toki samankaltainen hautavarustus kertoo myös siitä, että vainaja on eläessään otettu paikallisyhteisön jäseneksi, vaikka hän olisikin alun perin ollut kotoisin jostain muualta.

Ainoa erityinen piirre näissä vieraissa vainajissa on yhdestä puusta koverretun ruuhiarkun käyttö lankkuarkun sijaan. Ajateltiin näiden vainajien matkaavan takaisin kotikonnuilleen hautaamisen jälkeen? Todennäköisesti kyse on ainoastaan käytännön tekijöistä ja sattumasta, sillä Ravattulassa on myös muutamia muita ruuhiarkkuhautauksia. Näistä ei kuitenkaan voitu hammasaineiston puuttuessa tehdä alkuperää selvittäviä vastaavia analyyskejä.

Tulkinta

Ravattulan aineistosta tehty tutkimus on ensimmäinen laaja strontiumanalyysi rautakauden lopun ja varhaiskeskiajan vaihteen hauta-aineistosta Suomessa. Ravattulan hautojen osalta tulokset kertovat etenkin varsinaissuomalaisen naisten liikkuvuudesta – tai pitäisikö sanoa liikkumattomuudesta. Tutkituista kahdestatoista yksilöstä kaikkiaan kymmenen (83,33 %) voidaan tulkita alueen paljasjalkaisiksi asukkaiksi. Ainoastaan kaksi (16,67 %) yksilöä on mahdollisesti ollut syntyisin joltakin muulta alueelta ennen muuttamistaan Ravattulan ym-

päristöön. Vertailuaineiston perusteella tarkkaa lähtöaluetta ei näille yksilöille voida vielä määrittää. Jatkossa olisikin äärimmäisen kiinnostavaa saada strontiumin isotooppisuhteita käsitteleviä tuloksia myös muiden rautakauden loppula asuttujen läheisten jokilaaksojen alueelta. Toki tässä tutkimuksessa nyt kerättyä laajaa pohjatietoa voidaan hyödyntää perusaineistona muissa ihmisten liikkuvuutta koskevissa tutkimuksissa Suomessa ja lähialueilla.

Yksilöitä laajemmin nämä analyysitulokset kertovat kuitenkin ajankohdan yhteisöstä. Yleistäen voidaan todeta, että maatalouteen elinkeinonsa perustavissa rautakauden ja keskiajan vaihteen kyläyhteisöissä yksilöiden muuttoliike oli vähäistä. Agraariyhteisöjen tämänkaltaisen staattisuus on nuorempien historiallisen lähteiden perusteella ollut selviö, mutta nyt tulkinta voidaan viedä 1100- ja 1200-luvuille ja sitä voidaan tukea myös tutkitulla luonnontieteellisellä materiaalilla.

Tulokset kuvaavat samalla niitä maantieteellisiä olosuhteita, jotka ovat vaikuttaneet sosiaalisten suhteiden ja muiden kontaktien rakentumiseen. Esimerkiksi puoliso löytyi usein läheltä omaa kotipaikkaa. Varsinais-Suomen tiheästi asutetuissa jokilaaksoissa etäisyydet muihin kyliin olivat lyhyitä ja naapurikylien runsaus mahdollisti puolison löytymisen läheltä. Aineiston perusteella vain harvoissa tapauksissa vaimo saatettiin hakea myös oman asuinympäristön – tutkitussa tapauksessa Aurajokilaakson – ulkopuolelta.

Yksittäisten henkilöiden liikkumista laajempaa muuttoliikettä ei 1100- ja 1200-lukujen vaihteessa näyttäisi Aurajokilaaksossa tapahtuneen. Tulosten perusteella Ravattulan kirkon käyttäjäkunta koostui lähialueen maaseutuyhteisöstä, jossa oli vain harvoja ulkopuolelta tulleita yksilöitä. Aurajokilaaksossa eläneelle välle oli ajankohtana tyypillistä siis pysyä samalla seudulla kehdestä hautaan.

Kirjallisuus

Price T. Douglas., Bläuer Auli, Oras Ester, Ruohonen Juha 2021. Baseline $87\text{Sr}/86\text{Sr}$ Values in Southern Finland and Isotopic Provenienicing of the Cemetery at Ravattula Ristimäki. *Fennoscandia Archaeologica* XXXVIII, 133–147.

Kuulumisia kivikauden kaivauksilta Jäkärlästä

JEMINA RAJAMÄKI

Harrastaja-arkeologin kaivaustunnelmia

Lapiot heiluvat. Maan pintakerrosta kuoritaan pois. Kädet syyhyävät päästä kaivamaan kulttuurikerrosta esiin. Kaivauslastalla kaavitaan kaivausalueen pintaa rikkalapioon. Ämpärit täyttyvät hiekalla. Hiekat seulotaan seulalla. Auringon paistaessa täydeltä terältä fyysistä työtä tehdä saa hien pintaan. Fyysinen työ on osa arkeologista tutkimustyötä ja se on osa-alue, jota rakastan. Energiavarannot täytyy purkaa tavalla tai toisella. Tarmokkuuteni purkaminen arkeologisella

kaivauksella hyödyntää monia osapuolia. Arkeologisella kaivauksella touhuaaminen on tiimityötä parhaimmillaan. Ahertaminen luonnon hellässä helmassa samanhenkisten ihmisten kanssa on antoisaa.

Mäntymetsässä käy pieni tuulenvire, joka hieman viilentää ankaran helteen koetellessa kaivajia Jäkärlän arkeologisella kaivauksella. Aurinko porottaa pilvettömältä taivaalta ja kuiva hiekka pölyää. Kaivauslastan rahina hiekkaa vasten

■ **JÄKÄRLÄN KULTTUURI** oli lyhyt-aikainen ja melko eristynyt lounaissuomalainen kivikautinen kulttuuriryhmä. Jäkärän keramiikka ajoittuu uusimpien tutkimusten mukaan aikavälille 4030–3830 ennen ajanlaskun alkua. On mahdollista, että se oli osittain samanaikainen tyypillisen kampakeramiikan varhaisvaiheen kanssa.

Jäkärän kulttuurin saviastiat olivat pyöreäpohjaisia, ja ne oli koristeltu levein leimapainantein. Toisin kuin tyypillisessä kampakeramiikassa koristelussa

ei ole kuoppia. Saviaines on usein huokoista ja väriltään vaaleanruskeaa.

Kiviesineistössä erotetaan kulttuuriryhmään kuuluva niin sanottu Jäkärän tyyppin kirves. Muu kiviesineistö on hyvin samantyyppistä kuin muissa samanaikaisissa kulttuureissa kuitenkin sillä erotuksella, että raaka-aineena on usein kvartsin sijasta käytetty tummia porfyryisiä, paikallisia kivilajeja.

Jäkärän kulttuurin haudat olivat todennäköisesti maahan kaivettuja ruumishautoja. Honkilahden Kolmhaarasta

löytyneiden paasiarkkuhautojen arveltiin aikaisemmin olevan Jäkärän kulttuuriin kuuluvia. 1990-luvulla hautojen luista teetettiin radiohiiliajotuksia. Tulokset kertoivat kiistattomasti, että paasiarkkuhaudat ajoittuivat kivikauden sijasta rautakauden alkuun. Varmoja Jäkärän kulttuurin liitettäviä hautoja ei siis vielä ole löydetty.

↓ Neljännen kaivauspäivän upea löytö: sortuvasta tien reunasta paikalleen hajonnut saviastia. KUVA JAN FAST

sekoittuu iloiseen puheensorinaan. Aika ajoin kuuluu ilon kiljahduksia, kun joku löytää jonkin upean keramiikan fragmentin tai kiviesineen katkelman. Hiekkaisella ojan penkereellä on arkeologiasta innostunut joukko, minä mukaan lukien, tutkimassa n. 6000 vuotta vanhaa kivikautista asuinpaikkaa. Ämpäri kerrallaan kaivamme neoliittistä kivikautta esiin. Seulomalla kaivettua maaperää saamme pienimmätkin löydöt talteen.

Kaivan kymmenen senttimetriä kerrallaan omassa ruudussani. Yritän edetä tasatahtia jokaisen kaivajan kanssa, jotta kaivausalue olisi mahdollisimman tasainen. Kun koko kaivausalueella on kaivettu kymmenen senttimetriä alaspäin, arkeologit tekevät tarpeelliset tieteelliset dokumentoinnit. Saan etuoikeuden osallistua dokumentointityöhön. On hienoa saada vastuuta ja luottamusta ammatti-arkeologeilta. Jopa ensikertalaisetkin voivat saada vastuuta esim. lattahenkilöinä vaaituksia tehdessä. Näin amatööriarkeologit pääsevät mukaan jokaiseen työvaiheeseen arkeologisella kaivauksella.

Entisen merenrannan hiekasta nousee esille muinaisen ihmisen jättämiä jälkiä. Maaperän eri sävyjen vivahteista saa paljonkin tietoa esineiden lisäksi. Jäkärän ryhmälle tyypillistä keramiikkaa löytyy. Kuviointi keramiikan pinnassa muistuttaa toukan anatomiaa. Tätä kuviointia on

← Työn touhussa seulalla auringon porottaessa. Kaivettu maa-aines seulotaan, jolloin myös pienimmät, vaikeasti havaittavat löydöt saadaan talteen. KUVA JAN FAST

painettu kostean saven pintaan n. 6000 vuotta sitten. Mahdollinen liesirakenne pääsee päivänvaloon kaivausten edetessä. Palaneita luun fragmentteja tulee vastaan. Iskoksia kvartsista ja kvartsi-keratofyyristä kaivetaan esiin. Erittäin upea kivikirveen teräkin löytyy! Kokonaisen saviastian jäännökset paljastuvat hiekan seasta. Harva arkeologi, satikka yhteisöarkeologian harrastaja, saa kokea sen huikean tunteen, kun keramiikan paloja paljastuu hiekasta yksi toisensa jälkeen muodostaen lopulta kokonaisen kivikautisen astian.

Jäkärästä löytyy edelleen jälkiä kivikautiselta ajalta, vaikka arkeologit ovat tutkineet aluetta jo 1900-luvun alusta lähtien. On suuri etuoikeus saada kulkea ja kaivaa samoilla alueilla kuin maamme tunnetuimmat arkeologit kuten mm.

Aarne Michaël Tallgren, Aarne Äyräpää (vuoteen 1930 Europaeus) ja Sakari Pälsi. Jäkärän maaperässä on kätöksä vielä paljonkin historiaa, joka kaipaakin päästä päivänvaloon.

Osallistuin kesällä 2021 Turun ruotsinkielisen työväenopiston järjestämälle arkeologiselle kaivaukselle. Yhteisöarkeologia sopii jokaiselle ikään ja kokemukseen katsomatta. Arkeologisella kaivauksella saa viettää aikaa yhdessä muiden innokkaiden kaivajien kanssa, jotka jakavat saman kiinnostuksen kohteen. Yhdessä riemuitaan huikeista löydöistä. Ennestään toisille tuntemattomat ihmiset tekevät saumattomasti yhteistyötä muutaman päivän ajan ja muodostavat fantastisen yhteisön. Toivottavasti tapaamme uudestaan kesällä 2022 Jäkärän arkeologisilla kaivauksilla!

Kuulumisia kivikauden kaivauksilta Jäkärlästä

Kaivauksen tuloksista vuonna 2021

JAN FAST

Jäkärlän v. 2021 kaivausten löydöt on nyt käyty läpi ja luetteloitu. Myös kaivauskertomus kaikkine liitteineen on valmistunut ja se arkistoidaan Museoviraston arkistoon maaliskuuhun aikana.

Löytöihin sisältyy saviastianpaloja noin kymmenestä eri astiasta, kaksi katkelmallista Jäkärlän kirvestä, vuorikristalliesineen katkelma sekä kvartsi- ja porfyryri-iskoksia. Suhteessa muihin löytöihin kaivauksilta löytyi vain pieniä määriä palanutta hylkeen luuta. Kaikki viime kesän kaivauslöydöt kuuluvat Jäkärlän kulttuurin aikaan n. 3900–3400 eKr.

Alueen tarkempi kartoitustyö takymetrillä ja tarkkuus GPS-laitteella aloitettiin loppusyksyllä kartoittaja *Marjo Karppasen* ja itseni toimesta. Alue on laaja ja työ tulee kestämään useita vuosia. Kartoitustyön helpottamiseksi

ostimme syksyllä myös hyvää pohjakarttamateriaalia Turun kaupungilta.

Kaivaukset Jäkärlässä jatkuvat Åbo Arbetarinstitutin kenttätökurssin muodossa vuonna 2022 yhteensä kahdeksan päivän ajan 15.–22.6.2022. Jotta kaivaukselle saataisiin otettua mukaan mahdollisimman paljon innokkaita kaivajia, on kaivaus jaettu kahteen 4 päivän mittaiseen jaksoon. Näistä ensimmäinen on jo loppuun varattu, ja toiselle jaksolle on enää kaksi vapaata paikkaa. Yhteensä tulevan kesän kaivauksiin osallistuu noin 40 arkeologian harrastajaa. Kaivaukselle voi myös tulla vain katselemaan. Kerromme paikan päällä löydöistä ja tutkimuksista päivittäin kaikille asiasta kiinnostuneille.

Nähdään taas kivikauden Jäkärlässä!

↑ Jäkärlän asuinpaikka sijaitsee nykyään metsään rajautuvalla, hiekkaisella ojan penkereellä, joka oli n. 6000 vuotta sitten vielä merenrantaa. Nykyinen tutkimus on myös pelastuskaivaus, koska asuinpaikka on sortumisen vuoksi tuhoutumassa. Kaivaus etenee koejassa leveänä rintamana tasatahtiin kymmenen senttimetrin syvyyssissä tasoissa. Kukin taso dokumentoidaan tarkasti.

KUVA JAN FAST

→→ Yksi monista löydetyistä saviastian kappaleista. Jäkärlän ryhmän keramiikalle tyypillistä on mm. soikeat, toukkamaiset kampaleimat ja kierrenuoraleimat; sen sijaan koristelusta puuttuvat kuopat. KUVA JAN FAST

//Yhteensä tulevan kesän kaivauksiin osallistuu noin 40 arkeologian harrastajaa. Kaivaukselle voi myös tulla vain katselemaan.

Jumalten tuho:

Hjalmar Appelgrenin jäljissä Paimion ja Halikon uhrilähteillä

JANNE RANTANEN & TIMO MUHONEN

// Haltiamäen pohjoispäässä, ihan niittymaan partaalla on matala kallio, jonka halkeimasta tupruaa kirkas lähdevesi. Lähde on pyhä; sen vedellä on parantavainen voima ja etenkin silmivetenä on se tehokasta. Wettä ottaessa uhra-taan sille rahoja, nappia, neuvoja eli muuta ja se joka uhritavaraa ottaa pois menettää silmänsä.”

Hj. Appelgren Paimion Haltiamäen eli Haltiahaan uhrilähteestä v. 1885.

↓ 1. Paimion Haltiahaka koillisesta nähtynä. Oikeassa reunassa Haltiamäki. KUVA SAAGA HÄMEENOJA

Appelgren Varsinais-Suomessa

Valtionarkeologin virkaa vuosina 1915–27 hoitanut Hjalmar Appelgren (1853–1937) keräsi nuoruudessaan Suomen Muinaismuistoyhdistykselle tietoja muinaismuistoista eri puolilla Suomen suuriruhtinaskuntaa. Eräs hänen tutkimusmatkoistaan, kesän 1885 retki, kohdistui Varsinais-Suomeen, Paimion ja Muurlan väliselle alueelle. Kyseessä oli yksi niistä Suomen tuolloisiin kihlakuntiin lähetettyjen yhdistyksen stipendiaattien matkoista, joiden tulosten avulla pyrittiin ensimmäistä kertaa luomaan laajempaa kuvaa maamme muinaisuuden jäänteistä.

Täällä Halikon kihlakunnassa Appelgren opastettiin linnavuorten, hiidenkiukaiden, kivikautisten asuinpaikkojen

ja historiallisten raunioiden ohella joillekin väistyvän kansanuskon pyhistä paikoista. Näistä uskomuskohteista myöhempien arkeologipolvien muinaisjäännösluetteluihin on päätynyt lähinnä muutama uhrilähde.

Appelgren, joka oli pappissukua, tallioi uskomuskohteisiin liittyvää kansanperinnettä ansiokkaasti. Tutkimusmatka ajoittui aikaan, jolloin tieto vanhan polven kansanuskosta pulppusi informanteista yhtä elinvoimaisena kuin vesi pyhistä lähteistä. Kertojina olivat ne, joilla syntymävuotensa perusteella saattoi olla vielä omakohtaistakin kokemusta entisajan kansanuskon käytänteistä.

Nykyisin uhrilähteet ovat ehtyneet ja tietoniekkojen ääni vaiennut. Appelgrenin tarkastamista uhrilähteistä nimekkäin

Etelä-Karjalassa, entisessä Koiviston pitäjässä, kansanperinnettä kerännyt Ulla Mannonen kuoli vuonna 1937 kerrottavan paikkakunnalla olevasta uhrilähteestä seuraavasti:

"Mooseksen lähde sijaitsee tuon Koiviston ensimmäisen kirkon paikan läheisyydessä, mantereen puolella Kurkelan kylässä. Lähde on Myllyojan lähellä. Oja virtaa etelästä pohjoista kohden, niinkuin muidenkin vanhojen uhrilähteiden vesi. Tästäkin lähteestä haettiin vanhojen tarinoiden mukaan kirkasta vettä lääkkeeksi moniin tauteihin. Eräs vanha nainen kertoi, että kun hän pienenä tyttönä oli sairastunut pelästymisestä, vanhat neuvoivat

häntä: "Ota ihan uusi astia, mitä ei ole missään vielä käytetty, ja mene Mooseksen lähteelle, ota vettä lähteestä ja sano: Lähde, lähde, lainaa minulle vettäsi!" Kun sitten olet tuon sanonut ja veden ottanut, niin heitä lähteeseen hopearaha. Sitten juo vettä astiasta, mutta älä juo kaikkea, vaan loppua vettä pyöritä pääsi ympäri astiassa myötäpäivään ja käänny itse selin lähteeseen, ja selin ollessasi viskaa tähteeksi jäänyt vesi takaisin lähteeseen sanoen: "Se paha tauti, joka minussa oli, on tänä päivänä lähtenyt pois!" Tämä taika lähteellä piti tehdä keskellä yötä eikä ketään saanut olla läheisyydessä näkemässä. – Nainen kertoi parantuneensa, vaikka ei tiedetä

oliko se lähteen ansiosta vai muun, sillä hän käytti muitakin lääkkeitä.

Muuan vanha mies taas kertoi samasta Mooseksen lähteestä, että kun hän oli pikku poika, niin hänen äitinsä aina lähetti hänet hakemaan vettä lähteestä pulloon ja kun vesi oli otettu, piti lähteeseen viskata hopearaha. Kun sitten lasten hampaita särki, piti tuota vettä ottaa suuhun ja sillä huuhdella, niin hammas-tauti lakkasi. Mies lisäsi nauraen, että kun hän poikana oli vienyt lähteeseen monta hopearahaa, alkoi häntä suuremaksi tultuaan harmittaa nuo rahat, ja hän meni niitä etsimään. Mutta vaikka hän miten olisi haronut, ei niitä löytynyt, lähde oli ne niellyt."

on kiistatta Paimion Vartsalan Haltiahaan eli Haltiamäen lähde, mutta tutkimuskertomuksissaan Appelgren on kuvaillut myös vähemmän tunnettuja Paimion Nakolinnan ja Halikon Revasvuoren lähteitä. Artikkelissa luodaan yleiskatsaus näihin kolmeen uhrilähteeseen Appelgrenin tallentaman perimätiedon ja myöhempien tiedonjyvien avulla.

Vedenneitoja Haltiahaassa

Haltiahaka sijaitsee Paimionlahden pohjukassa, joen ja sen itäpuolta kulkevan Sauvontien välissä (kuva 1). Uhrilähde on tunnettu myös Ämmälammen lähteenä. Sivumennen mainittakoon, että erästä Hämeenkoskella sijaitsevaa uhrilähdettä

on kutsuttu sekä Haltianlähteeksi että Ämmänlähteeksi. Lähteen nimi viitanee Paimion Haltiahaankin tapauksessa väkevään uskomusolentoon, vedenhaltijaan, jonka apuun lähteestä parantavaa vettä hakenneet ovat turvautuneet. Alastoman vedenneidon kerrotaan näyttäneenkin haassa käyneille paimenpojille.

Ämmälampi on ollut alun perin Paimionjoen suistouoma, joka on kuroutunut lammeksi 1800-luvulla ja kuivatettu 1900-luvun kuluessa. Appelgrenin mukaan lähdevesi on kummunnut niittymaan partaalla olleesta kallionhalkeamasta. Lähteeseen on uhrattu pieniä metalliesineitä, kuten rahoja, joita on myös käyty ryöväämässä vedenhaltijan vihaa uhmaten. Haltijan taskut tyhjennettiin viimeistä killinkiä myöten

1900-luvun alussa, mutta tällöin rahat luovutettiin onneksi Turun kaupungin historialliseen museoon (nyk. Turun museokeskus). Rahojen kanssa löytyneiden vaskineulojen kohtalosta ei sen sijaan ole tietoa.

Museon kokoelmiin luovutetuista kolikoista vanhimmat ovat 1600-luvulta ja nuorimmat 1900-luvun alusta. Aiemmin on virheellisesti väitetty, että Haltiahaan lähteestä olisi löytynyt Ruotsin kuningas Juhana III:n aikaisia rahoja. Samalle museon päänumerolle on kyllä luetteloitu vuonna 1591 löyty Juhana III:n kahden äyrin lantti, mutta luettelon mukaan se ei ole peräisin Haltiahaasta.

Lähteensilmä on ollut löydettävissä vielä Auranlehden toimittajan käydessä

paikalla, mutta enää sitä ei ole. Ojituk-
sen tuhoaman lähteen ääreltä on kuiten-
kin vielä vuonna 2021 löytynyt vanhoja
rahoja (kuva 2). Kolikoiden löytäjän
Oskari Heikkilän mukaan kolikoista voi
tunnistaa ruotsalaiset 1 äyriä 1751–68,
6 äyriä 1762–65, 1/24 riikintaaleria 1778,
1/4 killinkiä 1802–1808 ja venäläiset
2 kopeekkaa 1810–30, 1 kopeekan 1840,
1/4 kopeekkaa 1840 sekä Aleksanteri II:n
aikaiset 1 pennin luvusta, joista en-
simmäisen vuosiluvusta ei saa selvää,
mutta toinen on vuodelta 1873 ja kol-
mas 1875.

Näiden lisäksi löydettyihin kolikoi-
hin lukeutuu tunnistamaton hopearahan
katkelma, joka on mahdollisesti ruot-
salaisesta 1 äyristä 1600–1700-luvulta.
Lisäksi paikalta oli löytynyt rautainen
kirveenterä. Vuonna 2021 löytyneet ra-
hat sijoittuvat lyöntivuosiensa perus-
teella melko tarkasti samalle aikavälille
kuin aiemmin löytyneet, Turun museo-
keskuksen kokoelmissa olevat kolikot
(taulukko 1).

Kalevanpoikia Nakolinnassa

Haltiahaasta noin kuusi kilometriä poh-
joiseen sijaitsevaan Nakolinnan lähtee-
seen piilotetun aarteen omisti niin ikään
myytillinen olento, jättiläiskokoinen
kalevanpoika. Tämän kerrotaan muinoin
perineen tullimaksua lähteen vierestä
kulkenutta Nauristietä käyttäneiltä mat-
kalaisilta. Uhrilähteen yllä kohoo itse
Nakolinna, pystysuorien kallioseinä-
mien ja rauenneen kivimuurin varjelema
rautakautinen linnavuori.

Appelgrenin mukaan uhrilähde on
ollut niin mainio, että jopa läheisen
pappilan väki on kantanut siitä vettä.
Epäilemättä lähteenhaltijalle on täällä-
kin jätetty uhrilahjaksi rahoja ja muita
metalliesineitä, joista kertynyt ”aarre” on
sitten kansan suussa muuttunut mahta-
van, suutuspäissään hiidenkiviä viskovan
kalevanpojan hopeakätköksi. Tarinan mu-
kaan jättiläinen on näet haudattu linna-
vuoren rinteessä olevaan louhikkoon.
Tarinassa voi olla totuuden siemen, sillä

toisinaan linnavuorten rinteistä tai juu-
rilta paljastuu rautakautisia hautoja. Sel-
lainen on tutkittu muun muassa Liedon
Vanhalinnan kaakkoisrinteessä toissa
vuosikymmenellä.

Uhrilähde on tuhoutunut uutta Suk-
selantietä rakennettaessa 1900-luvun
toisella puoliskolla. Nakolinnan uhri-
lähde sinne kätkeytyne kalleuksineen
ei ole ainoa laatuaan Suomessa. Päin-
vastoin, kansa on eri puolilla maata ker-
toillut ja haaveillut lähteiden syvyyksiin
upotetuista ja aarteenhaltijoiden var-
tioimista rikkauksista, joiden päivän-
valoon nostaja pääsisi kerralla köyhien
kirjoista.

Vuorenpiruja Halikon Revasvuorella

Siirtyessämme Halikon puolelle kiin-
nitty huomiomme Immalan kylässä
Purilanjoen länsirannasta töröttävään,
jyrkänteiseen Revasvuoreen. Appelgren
kuvailee vuotta pirujen asumaksi – sen
laella on ollut kaksi kivikekoa, kenties

← 2. Paimion Haltiahaasta aiemman lähteen ympäristöstä vuonna 2021 löytyneitä rahoja. Ylärivissä vasemmalta oikealle tunnistamaton hopearahan katkelma (todennäköisesti ruotsalainen 1 äyri 1600–1700 -luvulta), 1 äyri 1751–1768, 6 äyriä 1762–1765 ja 1/24 riikintaaleria 1778. Keskirivillä vasemmalta oikealle 1/4 killinkiä 1802–1808, 2 kopeekkaa 1810–1830, 1 kopeekka 1840 ja 1/4 kopeekkaa 1840. Alarivissä 1 pennin kolikot Aleksanteri II ajalta. Ensimmäisen vuosiluvusta ei saa selvää, toinen on vuodelta 1873 ja kolmas vuodelta 1875. Hopearahan katkelmallisuus saattaa selittyä sillä, että arvometallikolikosta on aikanaan annettu vain osa lähteenhaltijalle. Kolikosta on sitä ennen saatettu lohkoa paloja muihin tarkoituksiin käytettäväksi. Kansanperinteen mukaan uhraamisessa riitti usein se, että haltijalle vain vuoltiin osa jalometalliesineestä. KUVA OSKARI HEIKILÄ / VAKKA-SUOMEN METALLINETSIJÄT.

→ Taulukossa 1 on listattu Paimion Haltiahaan uhrilähteestä 1900-luvun alussa ja sen paikalta vuonna 2021 löytyneet kolikot, joita on yhteensä 27 kappaletta. Ensin mainitut on talletettu Turun museokeskuksen kokoelmiin päänumerolla 15877.

	Lyöntiaika	TMM -alanumero
1/4 äyriä	16??	16
Hopearahan katkelma (todennäköisesti ruotsalainen 1 äyri)	1600–1700 -luku	
1 äyri K.M.	1719	14
1 äyri K.M.	1719?	15
1 äyri K.M.	1724	4
1 äyri	1751–1768	
6 äyriä	1762–1765	
2 äyriä S.M.	1766	3
1/24 riikintaaleria	1778	
1/2 killinkiä	1801	6–7
1/4 killinkiä	1802–1808	
1/12 killinkiä	1805	5
2 kopeekkaa	1810–1830	
1/4 killinkiä	1820	1
1/4 killinkiä	1827	2
1 kopeekka	1840	
1 kopeekka	1840	9
1/4 kopeekkaa	1840	
1/2 kopeekkaa	1841	12
1/2 kopeekkaa	1842	10–11
Pieni venäläinen kupariraha	1850	13
1 penni	1873	
1 penni	1875	
1 penni	?	
1 penni	1907	8
Kaksi kuparirahaa, pahasti kuluneita	?	17–18

hautaröykkiötä, jotka ovat kadonneet. Pitkät poranreiät todistavat vanhojen immalalaisten lohkoneen vuoresta kiviä rakennustarpeiksi, joiksi hiidenkiukaidenkin kivet ovat kelvanneet. Vuoren juurella, aivan joen törmällä, on uhrilähde, josta vesi vuotaa jokeen (kuva 3). Lähteestä on haettu pulloilla ”silnivettä”, toisin sanoen parantavaa vettä, jota on käytetty epälukeisten vaivojen hoitoon. ”Lähteeseen, josta puro kääntyy ”päin auringon” eli pohjaseen, uhrataan vettä ottaessa vaikka neula ja se, joka uhria lähteestä ryöstää, saa uhraajan kivut,” kertoo Appelgren tutkimuskertomuksessaan.

Myöhempi tutkimus on paikantanut Paimiosta ja Halikosta lukuisia uhrilähteitä, joita Appelgren ei mainitse raportissaan. Eräs niistä on Paimion Kurjenkylän Särälähde, joka on tiedetty erinomaiseksi uhrilähteeksi, toinen Somerojan lähde Halikossa, Märynummen tuolla puolen. Onni Silkkilä ja Jukka Luoto mainitsevat Paimiosta kuusi uhrilähdettä.

Sairaudet kansanomaisessa ajattelussa

Uhrilähteillä oli tärkeä sija ihmisten elämässä aikana, jolloin yleinen käsitys sairauksien syistä, olemuksesta ja parantamisesta poikkesi suuresti koululääketieteen tautiopista. Kansanomaisen ajattelun mukaan sairaus saattoi olla esimerkiksi pahantahtoisen naapurin aikaansaama, tai se oli ehkä peräisin luonnosta ja siinä elävien uskomusolentojen, haltijoiden, vihasumisen seurausta. Normirikkomus, kuten ki-roaminen tai pilkallinen puhe haltijoiden toimintaympäristössä, kostautui ankaralla tavalla – poloinen metsässä tai vesillä kulkija sai osakseen luonnon ”vihot”.

Aikansa käsityksen mukaan myös elottomilla asioilla oli ymmärrys ja sen puitteissa

mahdollisuus vaikuttaa ihmiseen. Niinpä esimerkiksi kiveen jalkansa loukkaavan kuviteltiin kärsivän tapahtuman jälkeen ”kiven vihoista”. Jos kuitenkin tunsii oikeat menettelyt, saatiin kivistys siirrettyä takaisin murikkaan. Kivulloisuus saattoi myös alkaa vaivata pelkästään meille niinkin vähäpätöiseltä vaikuttavan asian kuin säikähtämisen vuoksi.

”
Kansanomaisen ajattelun mukaan sairaus saattoi olla esimerkiksi pahantahtoisen naapurin aikaansaama, tai se oli ehkä peräisin luonnosta ja siinä elävien uskomusolentojen, haltijoiden, vihasumisen seurausta.

Vainajan tai vaikkapa metsässä kuuluvan risahduksen kavahtaminen johti siihen, että ihminen menetti osan itsestään. Tällöin paranemisen edellytyksenä oli sen palauttaminen säikähtäneeseen. Myös vaarallisen asian kuten esimerkiksi kuoleeseen liittyvän ”kalmaisen” aineksen koskettaminen tai kirkkomaalla kävely paljain jaloin saattoi johtaa sairastumiseen. Ja tauti saattoi tarttua vaikkapa niinkin, että esimerkiksi hyväuskoisena poimi käteensä tielle heitetyn esineen, johon sairastunut oli vaivansa aiemmin siirtänyt.

↓ 3. Halikon Revasvuoren uhrilähde keväisessä asussaan. Vesi pulppuaa kallion juurella olevasta lähteestä viereiseen Purilanjokeen. KUVA TIMO MUHONEN

Sairauksien syyt olivat siten moninaiset aivan kuten olivat niiden ilmenemismuodotkin. Yhtenä yleisimmistä olivat erilaiset ihosairaudet kuten ajokset. Kipuja ja kolotuksia aiheuttivat myös esimerkiksi kasvannaiset, ”liiat”. Lisäksi silmäsairaudet vaivasivat yleisesti. Niitä pystyi kuitenkin parantamaan monin eri tavoin, myös kotikonstein.

Oli myös sairauksia, joiden edessä vähäisemmät puoskarit joutuivat nöyrytymään. Tällaisia olivat esimerkiksi mielenvikaisuus ja kaatumatauti (epilepsia), joita pidettiin erityisen vaikeina parantaa. Niiden hoitamiseen tarvittiin jo melkoisia ”tietomiehiä”, oman aikansa tautispesialisteja eli nykykielellä erikoislääkäreitä. Heitä ei löytynyt joka kylästä tai edes pitäjästä. Joidenkin sairauksien edessä ihmisen oli nostettava kädet pystyyn. Näitä olivat ”jumalan taudit”, sairaudet, jotka veivät potilaan vääjäämättä kirkkomaan multiin.

Uhrilähteet sairauksien parantajina

Kansan konstit sairauksien parantamiseen olivat onneksi monet. Pihan perällä seisova harmaahirsinen terveyslaitos, sauna, auttoi useisiin vaivoihin, ja viinalla ja tupakallakin pääsi jo pitkälle. Toinen keskeinen terveyden lähde olivat kirkasta vettä kumpuavat paikat, erityisesti sellaiset, joiden vesi laski pohjoiseen. Niistä tuli mainioita uhrilähteitä, joiden vettä haettiin kauempaakin pulloihin kotona käytettäväksi. Pullotettu vesi teipsi erityisen hyvin silmäsairauksiin, ja monet lähteistä tunnettiinkin tässä suhteessa mainioina paikkoina.

Toinen tapa hyödyntää uhrilähteen veden parantavaa voimaa oli pestä sillä itsensä lähteen partaalla. Vartalosta valuva pesuvesi vei taudin matkassaan lähteesseen, josta se sitten virtasi nimenomaan pohjoiseen, kauas tunturien yöpuolelle. Siellä oli maa, joka kansanuskossa

käsitettiin tautien syntysijaksi eli paikaksi, josta ne olivat aikanaan ihmisiä piinaamaan tulleet. Tällä ajatuksella on jo esikristillinen lähtökohta, ja se näkyy läpi laajan parannusloitsurinomme. Loitsurunoissa taudit manataan eli palautetaan ”Pohjolan pitkään perään”, kauas päivänvalon ulottumattomiin.

Saman pohjimmiltaan pakanallisen käsityksen piirissä olivat tavallaan rahvaan lisäksi myöhemmän ajan kirkonmiehetkin silloin, kun he hakivat uhrilähteiden vettä lääkkeeksi omiin tai läheistensä vaivoihin. He eivät välttämättä olleet tietoisia uskomusperinteen taustasta tai logiikasta, mutta joka tapauksessa usko kristilliseen jumalaan ja tämän parannusvoimaan ei sulkenut pois pappienkaan halua yrittää löytää apua myös maan päältä. Sivistyneistön piirissä lähdeveden parantavia ominaisuuksia on selitetty eri tavoin, muun muassa vetoamalla vedenväen sijaan veden rautapitoisuuteen. Suomalaisista terveyslähteistä arkeologisina kohteina ovat äskettäin kirjoittaneet arkeologit *Ulla Moilanen* ja *Ninni Närväinen*.

Uhrilähteiden käyttö ei vaatinut parannuskeinoja hakemaan tulleet suurtaakaan tietämystä. Lisäksi lähteitä oli joka pitäjässä ja ne olivat siten periaatteessa jokaisen ulottuvilla olevia koko kansan rohtoteekkeja. Niiden vedellä lääkittiin myös kotieläimiä.

Yksinkertaisimmillaan riitti, että heitettiin lähteeseen jonkin esineen. Eräitä yleisimpiä uhriesineitä olivat kupari- ja hopeakolikot sekä neulat, mutta lähteenhaltija saattoi olla tyytyväinen esimerkiksi nappiinkin. Käsitettiin, että vesi oli näin ”ostettu” haltijalta. Hyviä käytöstapoja ei kuitenkaan sopinut unohtaa. Asiaan kuuluikin, että lähteelle saapuva toivotti haltijalle ensin hyvää päivää.

Sopimattomalla käytöksellä tai suoranaisella varkaudella oli puolestaan erittäin vakavat seuraukset. Esimerkiksi lähteeseen heitettyjä kolikoita omaan plakariinsa sujauttava pitkäkynsi huomasi pian olevansa lähteeseen aikaisemmin siirrettyjen tautien vaivaama. Vastaava käsitys pyhällä paikalla vaikuttavan ylikuonnollisen olennon suututtamisesta ja supranormaalista kostosta taudin tai jopa kuoleman muodossa tunnetaan laajalti suomalais-karjalaisessa kansanuskossa.

Mikä teki lähteestä uhrilähteen?

Mikä lähteistä sitten alun perin teki paikkoja, joiden vesi oli erityisen voimallista ja siten hyvää parantamiseen? Puhdasta vettähan oli saatavissa jokaisesta kaivosta ja purosta, joten lähteet ilmiselvästi käsitettiin erityisiksi paikoiksi. Yksi syy tähän oli veden alkuperä. Se nousi maan alta, jostain ihmisille tuntemattomasta ja normaalisti saavuttamattomissa olevasta toisesta maailmasta, supranormaalien olentojen asuinsijoilta.

Toinen syy oli veden liike. Se kumpusi maaperästä tavalla, joka voitiin nähdä veden pulppuamisena ja väreilynä. Lähteen silmä ikään kuin kuhisi elämää, kansanuskon ”väkeä”, jolla ajateltiin olevan erityisiä voimia. Samaan tapaan kuin koski kuohuineen oli uskomusperinteessämme voimallisen veden ”väen” olinpaikka, oli sellainen myös poreileva lähde. Lähteen parras oli ihmisten maailman ja yliluonnollisen valtapiirin kohtaamispaikka, raja, jonka luona voitiin luoda yhteys sen olentoihin. Uhrilähteiden tapauksessa tämä olento oli lähteenhaltija.

Uhrilähteet ovat arkeologisia kohteita, joita ei voida ymmärtää tuntematta niihin liittyvää folklorea. Esimerkiksi lähteen kylmästä vedestä löytyvä kolikko tai neula jäisi mykäksi metalliksi ilman tietoa kansanuskon tautiopista ja maailmankuvasta sekä niihin liittyvistä käsityksistä eri voimien ja olentojen kyvyistä, luonteista ja asuinpaikoista. Toisaalta joidenkin uhrilähteiden arkeologinen potentiaali saattaa olla niin köykäinen tai olematon, että kohteita voi hyvällä syyllä pitää etupäässä folkloristiikan tutkimuskohteina.

Uhrilähteet folkloristisina ja arkeologisina kohteina

Vuonna 1963 voimaan tulleen muinaismuistolakimme 2 §:ssä luetellaan muinaiset *uhrilähteet, uhripuut, uhrikivet ja muut palvontapaikat* rauhoitettuna kiinteinä muinaisjäännöksinä. Niiden lisäksi lain rauhoittamiksi todetaan *kiinteät luonnonesineet, joihin liittyy vanhoja tapoja, tarinoita tai huomattavia historiallisia muistoja*.

Tällaisia muinaismuistoja nimitetään arkeologian nykyjargonissa kultti- ja

Uhrilähteet ovat arkeologisia kohteita, joita ei voida ymmärtää tuntematta niihin liittyvää folklorea.

tarinapaikoiksi sekä tapahtumapaikoiksi. Huomionarvoista on, että rauhoitus koskee niitä riippumatta siitä, ovatko ne itse asiassa lainkaan arkeologisia kohteita. Kiinteänä muinaisjäännöksenä suojeltu tarinapaikka saattaa alun alkujaan pohjautua tositapahtumien sijaan silkkään legendaan – hyvinä esimerkkeinä muinaisiin kirkkoruhtinaiisiin yhdistetyt kohteet, kuten Turun Piispanristi ja Lapuan Piispanpenkki.

Voi myös olla, ettei tarina- tai tapahtumapaikalla harjoitettu ihmistoiminta ole jättänyt maastoon minkäänlaisia arkeologisin menetelmin havaittavia jälkiä, eli arkeologista tutkimusaineistoa. Folklorististen muinaismuistojen arkeologinen potentiaali on eräässä mielessä merkityksetöntä, sillä kohteiden arvo muodostuu aineettomasta kulttuuri-perinnöstä ja sen suhteesta määrättyyn luonnonesineeseen tai maastonkohtaan, paikkaan. Muinaismuistolain sisältöä tarkastellessa käy ilmi, että sitä laadittaessa kulttuuriympäristö on käsitetty arkeologiaa laajemmasta näkökulmasta.

Varhaisille muinaistutkijoille arkeologia ja folkloristiikka olivat saman kolikon kaksi eri puolta – tämä on havaittavissa esimerkiksi Hjalmar Appelgrenin kesäisestä tutkimusretkestä Varsinais-Suomessa vuonna 1885 ja muista Suomen Muinaismuistoyhdistyksen stipendiaattien tekemistä keruumatkoista. Aikakauden muinaistutkijoiden käsitys folkloristisen aineiston todistusvoimasta ja merkityksestä poikkesikin suuresti myöhemmän ajan arkeologien näkemyksestä.

Niinpä esimerkiksi jo Muinaismuistoyhdistyksen 1800-luvun lopulla antamassa ohje-esityksessä kiinteitä muinaisjäännöksiä luetteleville stipendiaateilleen

Olemmekin ottaneet käytännöksi pyytää paikallisia käymään kaivauksilla. Tällöin he voivat kertoa kohteisiin liittyviä muistojaan ja aiemmilta sukupolvilta kuulemiaan tarinoita.

mainitaan, että näiden tulee kerätä myös ”rahvaan tarinoita” vanhoista ajoista.

Toki ohje on ymmärrettävissä myös siten, että 1800-luvun jälkimmäisellä puoliskolla vallinnutta melkoisen vajavaista kuvaa maan muinaisajoista toivottiin pystyttävän selventämään myös kansantarinoiden avulla, sillä aina ei kerääjillä ollut juuri muuta saatavissa.

Muinaismuistohallinnossa 1900-luvulla tehty jako esihistorian, historian ja kansatieteen – myöhemmin arkeologian ja rakennushistorian – toimialoihin on johtanut lopulta kansanperinteen kohteiden rajaamiseen pois muinaisjäännös-inventoinneista sekä esihistorian korostamiseen arkeologien tärkeimpänä tutkimuskenttänä. Vuosituhannen vaihteen molemmin puolin tapahtuneen historiallisen ajan arkeologian kehittymisen ja kulttuuriympäristön laajan käsitteen omaksumisen myötä arkeologia ja perinteentutkimus ovat alkaneet jälleen lähentyä.

Haltijoiden illankoi

Appelgrenin Paimiossa ja Halikossa vuonna 1885 tarkastamista uhrilähteistä on olemassa enää Revasvuoren lähde. Haltiahaasta ja Nakolinnaalta vedenhaltijat ovat saaneet väkivaltaisen hädön ojituksessa ja tienrakennuksessa 1900-luvulla. Lähteistä muistuttavat enää ojantörmä kostuttavat, vähäpätöiset vesinorot.

Eräs Immalan kylän vanhimmista asukkaista osasi johdattaa meidät Revasvuoren

lähteelle keväällä 2018. Tämä osoittaa, että tieto arkeologien ja kansanperinteen tutkijoiden jo ammoin unohtamista uskomuskohteista on saattanut säilyä syrjäisemmällä kylillä näihin päiviin. Saman olemme huomanneet tutkiessamme muita uskomuskohteita eri puolilla Suomea: kohteisiin liittyvää suulista perimätietoa voi yhä löytyä paikallisilta informanteilta.

Olemmekin ottaneet käytännöksi pyytää paikallisia käymään kaivauksilla. Tällöin he voivat kertoa kohteisiin liittyviä muistojaan ja aiemmilta sukupolvilta kuulemiaan tarinoita. Nämä tiedot ovat ajoittain olleet erittäin valaisevia ja täydentäneet muista lähteistä johdettuja tulkintoja.

Uhrilähteiden käytön ajoittamiseksi voidaan tehdä joitain päätelmiä käytettävissä olevien arkistotietojen ja esinelöytöjen perusteella. Appelgrenin kuvauksen mukaan parantavan veden hakeminen Haltiahaan, Nakolinna ja Revasvuoren lähteistä on ollut elävää perinnettä vielä vuoden 1885 tutkimusretken aikaan – tai ainakin perinne on ollut elävästi muistissa.

Haltiahaan lähteeltä löytyneiden kolikoiden ja rannansiirtymiskronologian perusteella Ämmälammen lähteeseen uhraaminen ei juonnu keskiajalta, vaan lähde on alettu käyttää vasta uuden ajan kuluessa maastonkohdan paljastuttua merestä. Keskimerenpinta on ollut Turun seudulla nykyistä tasoa noin kaksi metriä korkeammalla vuonna 1500. Tätä voitaneen pitää Haltiahaan lähteen synnyn varhaisimpana mahdollisena ajankohtana. Saman loogisen päättelyn perusteella myöskään Revasvuoren lähde – jonka korkeusasema on noin +2.5 m – ja siihen liittyvä uhrausperinne eivät ole keskiajan loppua vanhempia.

Haltiahaan ja Revasvuoren lähteisiin liittyvän uskomusperinteen ikää ja lähteen käyttöä arvioitaessa onkin merkittävää, että rannansiirtymiskronologia on niiden tapauksessa käyttökelpoinen ajoitusmetodi. Koska joidenkin tunnettujen uhrilähteiden käyttämisen arvellaan toisinaan olevan rautakautista

perua, ovat Haltiahaan ja Revasvuoren lähteet oivallisia tapauksia siinä mielessä, että niiden osalta on vedenpitävästi osoitettavissa kyseisiin paikkoihin liittyvien tapojen ja uskomusten olevan sangen myöhäisiä.

Myös Haltiahaan lähteestä löytyneet kolikot antavat *terminus post quem* -ajotuksen lähteeseen uhraamiselle. Kunkin kolikon lyöntivuodesta voi siis päätellä varmasti ainoastaan sen, että kolikko on laitettu lähteeseen lyöntivuoden jälkeen. Koska lähteestä löytyneitä kolikoita on lyöty usean eri vuosisadan aikana, on se mahdollisesti ollut käytössä pitkään, aina 1900-luvun alkuun asti. Terveystieteiden kehittyminen teki parantavaa vettä myöntävistä ja aarteitaan kaitsevista haltijoista tarpeettomia, minkä jälkeen niiden asuinsijat saattoi raivata muuhun käyttöön ilman tunnontuskia. Näin koitti maan ja veden nimettömien jumalten perikato.

Lähteet

- Appelgren, H. J. Appelgrenin kertomus arkeologisesta tutkimusmatkasta kesällä 1885. Tutkimusraportti. Museoviraston arkisto.
- Heikkilä, O. Oskari Heikkilän (Vakka-Suomen metallinetsijät) 28. lokakuuta 2021 artikkelin kirjoittajille sähköpostitse antamia tietoja Paimion Haltiahaasta syksyllä 2021 löytyneistä kolikoista ja metalliesineistä.
- Hintsala, K. Turun museokeskuksen tutkija Kari Hintsalan 3. marraskuuta 2021 artikkelin kirjoittajille sähköpostitse antamia tietoja Paimion Haltiahaan lähteestä löytyneistä ja Turun museokeskuksen kokoelmissa säilytettävistä rahoista.
- Jurva, A. 1942. Kosken pitäjän vaiheita. Kustannuspaikka tuntematon: kustantaja tuntematon.
- Kinnunen, J. 2019. Turun rannansiirtymisen uudelleenarviointi ja vertailu arkeologisten kaupunkikaivausten dendrokronologiseen ajoitusaineistoon. *Pitkin poikin Aurajokea: Arkeologisia tutkimuksia*, s. 121–133. Turku: Turun Museokeskus.
- Luoto, J. 1990. Paimion Nakolinna. *Suomen museo* 1990, 45–74.
- Moilanen, U. & Närvinen, N. 2019. Terveyslähteet historiallisen ajan muinaisjäännöksinä. *Suomen Museo* 2016–2017, s. 99–115.
- Muhonen, T., Rantanen, J. & Tiilikkala, J. 2021. Uhrilähteiden arkeologinen inventointi Paimiossa ja Salossa 2017–2018. Tutkimusraportti. Museoviraston arkisto.
- Pukkila, J. 2009. Vanhalinnan puolustusvarustusten jäljillä: Opetuskaivaukset kaakkorisinteellä 2006–2008. *Muinaisjäännös ja maisemakohde: kaksitoista näkökulmaa arkeologisiin ja kasvitieteellisiin tutkimuksiin Liedon Vanhalinnassa ja sen ympäristössä*, s. 32–52. Turku: Turun yliopistosäätiö.
- Riikonen, J. Jaana Riikosen 25. syyskuuta 2021 artikkelin kirjoittajille sähköpostitse antamia tietoja Paimion Nakolinna uhrilähteestä.
- Silkkilä, O. & Luoto, J. Eräiden uhrilähteiden ja niiden ympäristöjen kasvistoista. *Päiväämätön moniste Paimion kaupunginkirjaston kotiseutukokoelmassa.*

RAVATTULAN PUKU -aiheiset postikortit ja -merkit nyt saatavilla!

POSTIKORTIT, 13 erilaista

Kaikki yhdessä paketissa hintaan 10 e, yksitellen 1 e /kappale.

16

17

18

19

20

21

22

23

24

25

26

27

28

Saatavilla **postitse** (postikulut lisätään) ja **noutona** erikseen sovittuna ajankohtana **Turusta** (os. Geotalo, Akatemiankatu 1).
Tilaukset sähköpostitse:
sihteeri@smtt.fi.
(mainitse tuotteiden nro ja määrä)

1. LUOKAN OMAKUVA- POSTIMERKIT, viisi erilaista Hinta 3 e/kpl.

Puku 1

Puku 2

Puku 3

Puku 4

Puku 5

RAVATTULAN SOLKI

175 e hopeisena
85 e pronssisena
+ 6 e postikulut

RAVATTULAN RIIPUS

45 e pronssinen nyörillä
65 e hopeinen nyörillä
85 e hopeinen ketjulla
+ 6 e postikulut

SUOMALAISET MUINAISPUVUT -värityskirja

8 e + 4 e postikulut

Tilaukset sähköpostitse
sihteeri@smtt.fi

TULOSSA!

**RAVATTULAN
MUINAISPUKU**

TIETO- JA OHJEKIRJA

www.ravattula.fi/puku

**Ilmestyy loppukesällä
2022!**

RAVATTULAN PUKU

Louhi ry

viettää 22-vuotisjuhlaansa
20-vuotisjuhlan menoin
su 15.5.2022 klo 13.00 alkaen
Laitilan Hautvuorella
ja Louhenlinnan
ravintolassa

Lounais-Suomen esihistoriamatkailu-
yhdistys Louhi ry, Hautvuoren muinais-
linna ja Louhenlinnan ravintola kutsuvat
kaikkia viettämään kahdella vuodella
viivästyneitä Louhin 20-vuotisjuhlia.
Hautvuoren historiassa kaksikymmentä
vuotta ja kaksi sen päälle on pikku hetki,
vuori tuskin huomasi ajan kulua.

Juhlan idea on edelleen ”Kivien laulu”
eri variaatioin. Ohjelmassa on Risto Ala-
Kailan johdattama ”Kivimäen loitsut”
-teemainen Hautvuori-vierailu, ja sen
jälkeen Louhenlinnassa Riitta Rainion
ja Timo Muhosen esitykset kalliomaa-
lauspaikkojen äänimaailmoista ja kivistä
kansanperinteessä sekä ruokailu.

Ruokailun hinta on 27 € aikuiselta.
Pöydästä voi koostaa myös lihattoman
vaihtoehdon.

Menu

Pitkään kypsytetty possun kassler
ja aioli

Linnan yrttipaperunat

Parmesaaniporkkanat

Vihersalaattilajitelma ja kastike

Kananmunat

Linnan patonki ja voi.

Ruokajuomina kotikalja ja vesi.

Jälkiruoka

Kahvi, tee, vaniljakanelipulla.

Ruokailun vuoksi tarvitsemme sitovan
ilmoittautumisen osallistumisestanne
Louhenlinnan tilaisuuteen 6.5.2022 men-
nessä. Maksu tapahtuu paikan päällä.

Ilmoittautuminen

6.5.2022 mennessä osoitteeseen
sirkku.pihlman(at)gmail.com.

Kerro ilmoittautumisen yhteydessä, tar-
vitsetko paikan yhteiskuljetukseen. Jär-
jestämme tarvittaessa yhteisen bussi-
kyydin Turusta Laitilaan ja takaisin.

Lämpimästi tervetuloa!

Louhi ry:n hallitus

Louhi ry, <http://louhiry.blogspot.com/>
Louhenlinna,
<https://www.louhenlinna.com/>

ARKEORISTIKKO 2021/ratkaisu

Hillevi Sartola-Hippa

MYYDÄÄN ANEITA!

SULATUS-ASTIA YMPÄRISTÖYSTAVALLINEN Zivagon maisen muoto
MAJAVAN RAKENTAJA 86 v. 95 v. PÄÄATERICITA AÄNÄÄMÄÄ

LOIS-TÄVÄ UPEA ELINIÄT LAULAJA ARI PUOTI KLEEM

INTIAN KÄÄ-PURI PAKISTAN JASKARE

SAAME LAUS-TELITÄ OTOS URAKAT HARAT

HERNE-KASVI KOTARAHAATULO ALUKSI Y

SYÖMÄTTÄ OLEMINEN AANA SUTTU TUKOS PETOS

MONEN KUKKON KÄTTÄ- MIESSÄ KÄYTETTY SOLMIO APEUS NAIKAT JALJA LUOVUTTA

JAPANI-LAINEN PÄIN SOI JAPAPU OKSAT

PÄÄSSÄ UNATA AGITOINTI

PAANU INTE KONTOT

ALUS TEEVEE IMURI

SUMO ANNA KIKATUS

TUUTTI IRAK OSUMA

OTSARAANA AUTUAAT

